

ФОНД АКТИВНИ ГРАЖДАНИ БЪЛГАРИЯ ПО ФМ НА ЕИП 2014-2021 г.

Фондация „Български адвокати за правата на човека“, в партньорство с Българския хелзинкски комитет, изпълнява тригодишен проект „Международните правозащитни стандарти на фокус“ с финансова подкрепа, предоставена от Исландия, Лихтенщайн и Норвегия по линия на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство.

ЕЛЕКТРОННО ИЗДАНИЕ

БЮЛЕТИН

СЪДЕБНА ПРАКТИКА ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Брой 44, декември 2019 г.

В настоящия четиридесет и четвърти **бюлетин „Съдебна практика по правата на човека“** ще намерите кратки резюмета на решения, постановени през декември 2019 г. от Европейския съд по правата на човека („ЕСПЧ“) по дела срещу други държави, анотации на всички решения на ЕСПЧ по дела срещу България, както и диспозитивите на решения на Съда на Европейския съюз по дела, касаещи права на човека, от същия месец.

Бюлетинът излиза в електронен вариант и се разпространява безплатно.

Съдържание

1. ДОПУСТИМОСТ НА ЖАЛБИТЕ ПРЕД ЕСПЧ	3
2. ЗАБРАНА НА ИЗТЕЗАНИЯТА И НЕЧОВЕШКОТО ИЛИ УНИЗИТЕЛНО ОТНАСЯНЕ ...	4
3. ПРАВО НА СВОБОДА И СИГУРНОСТ	9
4. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВ СЪДЕБЕН ПРОЦЕС	21
5. ПРАВО НА ЗАЧИТАНЕ НА ЛИЧНИЯ И СЕМЕЕН ЖИВОТ	22
6. СВОБОДА НА ИЗРАЗЯВАНЕ, НА СЪВЕСТТА И НА РЕЛИГИЯТА, НА СЪБРАНИЯТА И НА СДРУЖАВАНЕ	27
7. ЗАЩИТА НА СОБСТВЕНОСТТА	31
8. ДРУГИ ПРАВА	32

Амбицията на фондация „Български адвокати за правата на човека“ е този бюлетин да достига до максимално широк кръг представители на юридическата професия и да ги подпомага в работата им по прилагане на европейските правозащитни стандарти в България.

1. ДОПУСТИМОСТ НА ЖАЛБИТЕ ПРЕД ЕСПЧ

- ДЕЛА СРЕЩУ ДРУГИ ДЪРЖАВИ

Съдът отхвърля възражението, че жалбоподателят – постоянно пребиваващ и работещ в Германия – не е претърпял значителна вреда по смисъла на чл. 35, § 3, б. „б“ от Конвенцията вследствие на наложената му забрана за напускане на Турция, за да се осигури присъствието му по време на наказателния процес, воден срещу него там. Отражението на забраната върху личния живот на жалбоподателя не може да бъде подценено, като се има предвид, че тя е била пречка да се върне в страната, в която живее постоянно, а не може да се изключи тя да има и имуществени последици.

Решение по делото [Parmak and Bakır v. Turkey \(nos. 22429/07 и 25195/07\)](#)

Виж по-долу в раздел [„Други права“](#).

Когато става дума за материалните условия в повече от едно място за лишаване от свобода, твърдяното нарушение може да се приеме за „продължаващо положение“, ако основните характеристики през съответните периоди са по същество еднакви. В противен случай всеки период на лишаване от свобода трябва да се разглежда отделно и оплакването по отношение на него трябва да се направи в 6-месечен срок от датата, на която е приключил.

Решение по делото [Petrescu c. Portugal \(n° 23190/17\)](#)

Виж по-долу в раздел [„Забрана на изтезанията“](#).

2. ЗАБРАНА НА ИЗТЕЗАНИЯТА И НЕЧОВЕШКОТО ИЛИ УНИЗИТЕЛНО ОТНАСЯНЕ

- **ДЕЛА НА ЕСПЧ СРЕЩУ ДРУГИ ДЪРЖАВИ**

Дори да е постигнато приятелско споразумение, Съдът продължава разглеждането на жалбата, ако зачитането на правата на човека, защитени в Конвенцията и протоколите към нея, налага това. „Зачитането на правата на човека“ изисква от Съда да прецени не само индивидуалното положение на жалбоподателя, но и общото положение, особено когато става дума за системни или структурни проблеми, каквито са установени по отношение на затворите в Португалия.

Съдът препоръчва на държавата ответник да планира приемането на общи мерки, за да гарантира, от една страна, материални условия, които съответстват на чл. 3 от Конвенцията, и от друга страна, средство за защита, което позволява да се предотврати продължаването на твърдяно нарушение или да се подобрят материалните условия.

Решение по делото [Petrescu c. Portugal \(n° 23190/17\)](#)

Фактите: На неуточнена дата жалбоподателят бил осъден на 7 години лишаване от свобода. На 9 март 2012 г. бил арестуван и отведен в затвора на съдебната полиция в Лисабон, а на 17 октомври 2014 г. бил прехвърлен в затвора в Пинеиро да Круз, където останал до освобождаването му на 19

декември 2016 г. Жалбоподателят твърди, че и в двата затвора е обитавал пренаселени килии, при лоши хигиенни условия и при липса на отопление, на достатъчна светлина и на възможност за уединено ползване на тоалетните. Правителството представя подробна справка за престойте на жалбоподателя в различни килии и условията в тях.

В докладите за относимия период на Националния превантивен механизъм (омбудсманът), на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унизително отнасяне или наказание (КПИ) и на Комитета на ООН против изтезанията се посочва общият проблем с пренаселеността в над половината от затворите в страната, както и проблеми с материалните условия, с предлагането на смислени дейности като работа, професионално обучение, образование, спорт, и с подаването и разглеждането на оплаквания от лошите условия.

Решението:

57-58. Жалбоподателят се оплаква от материалните условия в двата затвора, които определя като нечовешки и унизителни по смисъла на чл. 3 от Конвенцията. През 2019 г. португалското правителство и жалбоподателят уведомяват Съда, че са постигнали приятелско споразумение, като жалбоподателят приема да му бъдат изплатени 15 000 евро обезщетение за всички понесени вреди.

59-62. Съдът припомня, че съгласно чл. 39 от Конвенцията в случай на постигане на приятелско споразумение той заличава делото от списъка. Упражняването на това правомощие обаче се подчинява на условията, изброени в чл. 37, § 1 от Конвенцията, съгласно който „Съдът продължава разглеждането на жалбата, ако зачитането на правата на човека, защитени в Конвенцията и протоколите

към нея, налага това“. Следователно Съдът заличава жалбата само ако е убеден, че приятелското споразумение, постигнато между страните, е „на основата на зачитане правата на човека, така както са определени в Конвенцията и протоколите към нея“. В този контекст изразът „зачитане правата на човека“ изисква от Съда да прецени не само индивидуалното положение на жалбоподателя, но и положението в по-широк мащаб, особено когато е възможно да съществуват системни или структурни проблеми (*Broniowski c. Pologne* (приятелско споразумение) [GC], no. 31443/96, §§ 36-37).

63-68. Съдът отбелязва, че всички жалби, свързани с материалните условия в затворите в Португалия, които са били комуникирани на португалското правителство за становище през последните години, са приключили с приятелско споразумение, каквото са постигнали и страните в случая. То би уредило положението на жалбоподателя, но Съдът счита, че настоящото дело поставя важни въпроси, по-специално относно разполагаемите на национално ниво правни средства за защита във връзка с материалните условия в затворите. От друга страна, Съдът отбелязва наличието на структурен проблем с пренаселеността, който, видно от националните и международни доклади по въпроса, засяга повече от половината места за лишаване от свобода в Португалия. Следователно значението на настоящото дело надхвърля индивидуалното положение на жалбоподателя, но правителството не поема никакъв ангажимент извън уреждането на неговия случай. С оглед на изложеното Съдът намира, че обстоятелства, отнасящи се до зачитането на правата на човека, защитени с Конвенцията и протоколите към нея, изискват той да продължи разглеждането на жалбата съгласно чл. 37, § 1 *in fine* от Конвенцията. Поради това Съдът отхвърля искането за заличаването ѝ от списъка.

69-73. По допустимостта на оплакването правителството повдига възражение за неизчерпване на вътрешноправните средства за защита. Жалбоподателят можел да се оплаче пред директора на затвора, главния директор на пенитенциарните служби или омбудсмана, както и да сезира съдията по изпълнение на наказанията с всяко оплакване за

нарушение на правата му и да обжалва всяко неблагоприятно решение на затворническата администрация, свързано с правото на посещения, условното освобождаване или дисциплинарно наказание. Що се отнася до материалните условия, според правителството жалбоподателят можел да сезира административните юрисдикции, които да разпоредят на затворническата администрация да зачита правата му, както и да предяви пред административния съд иск за вреди на основание извъндоговорната гражданска отговорност. Жалбоподателят оспорва ефективността на изброените средства за защита и твърди, че те не биха предотвратили или поправили нарушенията, от които се оплаква. Лишените от свобода не прибегвали до възможността да се обърнат към директора на пенитенциарното заведение поради страха от неблагоприятни ответни мерки и слабите шансове за успех, а правителството не обяснявало как съдът по изпълнение на наказанията упражнява контрол върху материалните условия.

74-78. Съдът се позовава на изведените в практиката му общи принципи, изложени в §§ 69-77 на решението по делото *Vučković et autres c. Serbie* (предварително възражение [GC], nos. 17153/11 и др.) и припомнени неотдавна в решението по делото *Nikitin et autres c. Estonie* (nos. 23226/16 и др., §§ 119-121). При преценката за ефективността на правните средства за защита във връзка с материалните условия в място за лишаване от свобода решаващият въпрос е дали засегнатото лице може да получи от националните органи пряко и подходящо поправяне на нарушението, а не само непряка защита на правата си, гарантирани с чл. 3 от Конвенцията. Съдът счита, че по оплаквания от нарушаващи чл. 3 материални условия обезщетително средство за защита не би могло да се приеме за достатъчно, тъй като няма превантивно действие, т.е. не е в състояние да прекрати твърдяното нарушение или да доведе до подобряване на условията (*Torreggiani et autres c. Italie*, nos. 43517/09 и др., § 50, с множество препратки). „За да бъде ефективна една система за защита на правата на лишените от свобода, гарантирани с чл. 3 от Конвенцията, трябва да съществуват едновременно и превантивни, и компенсаторни правни средства за

защита (*Ananyev et autres c. Russie*, nos 42525/07, 60800/08, § 98).“ Националните власти, които има предвид чл. 13 от Конвенцията, може да не са задължително и във всички случаи съдебни институции в тесен смисъл. Съдът е приемал, че и средство за защита пред административен орган може да задоволи изискванията на тази разпоредба в случаи на оплаквания от материалните условия (*Norbert Sikorski c. Pologne*, n° 17599/05, § 111), но правомощията на този орган и процедурните гаранции, които предоставя, са от значение при преценката за ефективността на средството (цитираното *Torreggiani et autres*, § 51). Например, за да е ефективно превантивното средство, този орган трябва: а) да бъде независим от администрацията на системата на затворите; б) да осигурява ефективно участие на затворниците при разглеждането на оплакванията им; в) да осигурява бързото и внимателно разглеждане на оплакванията; г) да разполага с широка гама от правни средства за решаване на проблемите, които са в основата на оплакванията; д) да е оправомощен да издава задължителни и подлежащи на изпълнение решения; е) да осигурява поправяне на нарушението в разумен срок. Друго условие за ефективност на средството за защита е органът или юрисдикцията да се произнася в съответствие с относимите принципи, установени в практиката на Съда по чл. 3 от Конвенцията (виж практиката, цитирана в *Neshkov et autres c. Bulgarie*, n°s 36925/10 и др., §§ 185-187). При констатирано нарушение на чл. 3 поради лоши материални условия, поправянето му може да се състои, в зависимост от естеството на проблема, било в мерки, които се отнасят само до засегнатия затворник, било – когато е налице пренаселеност – в по-общи мерки, годни да решат проблемите с масови и едновременни нарушения в дадено пенитенциарно заведение (*Ananyev et autres*, § 219).

79-80. Съдът отбелязва, че жалбоподателят е бил освободен към момента, когато е сезирал Съда. На национално ниво той не се е оплакал от материалните условия в затворите нито по административен, нито по съдебен ред, поради което Съдът, за да се произнесе дали са изчерпани вътрешно-правните средства на защита, следва да прецени дали посочените от правителството

средства са адекватни, ефективни и годни да предоставят пряко и подходящо поправяне на твърдените от жалбоподателя нарушения във връзка с материалните условия.

81-84. По отношение на превантивните средства за защита Съдът счита, че посочените от правителството национални органи – директор на затвора, главен директор на пенитенциарните служби или инспекторат на тези служби – не разполагат с необходимата независимост, за да се произнесат по разглеждания въпрос, тъй като зависят пряко от администрацията на системата на затворите (цитираното *Ananyev et autres*, § 215). Съдът отбелязва и заключението на КПИ в последния му доклад, че по принцип затворниците изпитват недоверие към системата за подаване на жалби в рамките на португалската пенитенциарна система. Следователно тази възможност не е ефективно средство за поправяне на твърдяното нарушение на чл. 3 от Конвенцията. Що се отнася до възможността да се сезира административният съд или съдията по изпълнение на наказанията, правителството не представя никакви доказателства за ефективността на това средство за защита. Цитираните съдебни решения се отнасят не до материалните условия в затворите, а до трансфери на лишени от свобода в други пенитенциарни заведения поради причини, свързани със сигурността. Предвид многобройните национални и международни доклади, които очертават структурен проблем с пренаселеността в над половината от местата за лишаване от свобода в Португалия, очевидно той не засяга само жалбоподателя и дори и при благоприятно за него решение, затворническата администрация би се затруднила да го изпълни (напр. цитираното *Neshkov et autres*, § 210). Ето защо и това средство за защита срещу нарушения на чл. 3 от Конвенцията не е ефективно. По отношение на омбудсмана Съдът изтъква, че неговите решения не са задължителни и той има правомощия да отправя към администрацията препоръки, но не и нареждания (напр. *Ananyev et autres*, §§ 105-106; обратно *Sakin c. Turquie* (déc.), no. 20616/13, § 33), като правителството не доказва, че тези препоръки биха осигурили бързо подобряване на условията. Съдът заключава, че по време на лишаването му от

свобода вътрешното право не е предоставяло на жалбоподателя достатъчно ефективно и достъпно превантивно средство за защита, годно да предотврати продължаването на твърдяното нарушение или да доведе до подобряване на материалните условия.

85-88. По отношение на компенсаторните средства за защита Съдът отбелязва, че правителството, което носи доказателствената тежест, не представя съдебна практика или информация в подкрепа на тезата си. При липсата на приведени примери Съдът не може да направи извод, че ангажирането на извъндоговорната гражданска отговорност на държавата съставлява ефективно средство за защита по оплакването в настоящия случай. Крайното заключение на Съда е, че не се установява с достатъчна степен на сигурност португалското законодателство да е предлагало на жалбоподателя превантивно и/или компенсаторно средство за защита по отношение на условията в затворите в Лисабон и Пенейро да Круз и следователно възражението на правителството за неизчерпване на вътрешноправните средства следва да се отхвърли.

89-94. Съдът разглежда и въпроса дали е спазен 6-месечният срок за подаване на жалбата пред него, като отбелязва, че той се поставя само за периода, през който жалбоподателят е бил в затвора в Лисабон. Когато става дума за материалните условия в повече от едно място за лишаване от свобода, твърдяното нарушение може да се приеме за „продължаващо положение“, ако основните характеристики през съответните периоди са по същество еднакви. В противен случай всеки период на лишаване от свобода трябва да се разглежда отделно и оплакването по отношение на него трябва да се направи в 6-месечен срок от датата, на която е приключил (напр. *Ananyev et autres*, § 78). В случая жалбоподателят се оплаква главно от пренаселеност, лоши хигиенни условия, липса на отопление и на възможност за уединение в тоалетните в двата затвора. От материалите по делото е видно, че след прехвърлянето му в затвора в Пинеиро да Круз, не е настъпила особена промяна в материалните условия. Ето защо според Съда в случая става дума за „продължаващо положение“, което налага разглеждането на

целия период, предмет на оплакването (*Haghilo c. Chypre*, no. 47920/12, §§ 147-150; обратно напр. *Ananyev et autres*, § 76), още повече че този глобален период се отнася до едно и също наказание лишаване от свобода. Следователно Съдът приема оплакването от условията в затвора в Лисабон за направено в срок и обявява жалбата за допустима.

95-96. По съществуващото на оплакването правителството оспорва твърденията на жалбоподателя и поддържа, че през повечето време той е разполагал с лично пространство над 4 кв.м., а възможността за прекарване на голямата част от деня извън килиите компенсирала недостига на лично пространство за времето, през което е разполагал с помалко от 3 кв.м. И в двата затвора условията били подходящи.

97-101. Съдът е потвърдил принципите, свързани със забраната за изтезания и нечовешко или унижително отнасяне и защитата на лишените от свобода срещу третиране в нарушение на чл. 3 от Конвенцията в решението си по цитираното дело *Muršić* (§§ 96-100) и по-наскоро в решението си по делото *Rezmiveš et autres c. Roumanie* (nos. 61467/12 и др., §§ 71-73). Съдът взима предвид кумулативния ефект от материалните условия. Времето, прекарано от лицето в условията, от които се оплаква, е важен фактор (напр. *Muršić*, § 101). В случай че пренаселеността достига определено ниво, липсата на пространство може да бъде основният елемент при преценката за съответствието на дадено положение с чл. 3 от Конвенцията (*Torreggiani et autres*, § 68). Крайно тясната затворническата килия е особено важен аспект при оценката дали материалните условия са „унижителни“ по смисъла на чл. 3 от Конвенцията (*Muršić*, § 104). Съдът е потвърдил, че изискването за 3 кв.м. площ на всеки затворник (вкл. пространството, заето от мебели, но без санитарните възли) в колективно обитавана килия е минималната норма с оглед преценката за съответствие с чл. 3 от Конвенцията (*Muršić*, §§ 110 и 114). Съдът е уточнил, че лично пространство под този минимум поражда силна, макар и оборима презумпция за нарушение на чл. 3. Презумпцията може да се обори чрез кумулативния ефект на другите аспекти на материалните условия, които могат да

компенсират адекватно липсата на лично пространство, като факторите са продължителността и степента на ограничението, степента на свобода на движение и предлаганите дейности извън килията, както и общата приемливост или неприемливост на условията (*Muršić*, §§ 122-138). Останалите аспекти във връзка с материалните условия са изведени в цитираното *Rezmiveş et autres*, §§ 78-79, и включват: възможност за уединено използване на тоалетните; вентилация; достъп до естествена светлина и свеж въздух; отопление; спазване на санитарните изисквания. Съдът е установил нарушение на чл. 3, когато липсата на пространство е придружено от други лоши материални условия: липса на вентилация и светлина (напр. *Torreggiani et autres*, § 69); ограничен достъп до външни пространства за разходка и свеж въздух (напр. *István Gábor Kovács c. Hongrie*, no. 15707/10, § 26); пълна липса на самостоятелност в килиите (напр. *Szafransky c. Pologne*, no. 17249/12, §§ 39-41). Съдът също така припомня, че свободният достъп до тоалетни и поддържането на добри хигиенни условия са съществени елементи на човешката среда и че не е приемливо тоалетната в килия с повече от един обитател да е само частично преградена (*Canali c. France*, n° 40119/09, § 52). Друг аспект на хигиената, по отношение на който Съдът е установявал нарушение, е наличието на плъхове и паразити.

102-112. Относно престоя на жалбоподателя в силно пренаселения затвор в Лисабон Съдът установява, че личното пространство, с което е разполагал, е било под 3 кв.м в продължение на 376 непоследователни дни; между 3 и 4 кв.м – 385 непоследователни дни; над 4 кв.м – 36 дни. Няма данни защо винаги е бил настаняван в общи килии, при положение че националното право предвижда единично настаняване, освен при риск за физическото или психическо здраве или по съображения за сигурност, или при липса на достатъчно индивидуални килии. Съдът преценява, че в случая обстоятелствата по делото не могат да оборят презумпцията за нарушение на чл. 3 от Конвенцията и заключава, че престоят в продължение на 376 дни при лично пространство под 3 кв.м. е унижително отнасяне в нарушение на чл. 3 от Конвенцията. По отношение на прекара-

ните 385 дни в килия с лично пространство между 3 и 4 кв.м. Съдът отчита, че това е продължителен период и че въпреки сравнително голямата свобода за разходки на открито (6 часа и 15 минути дневно), според докладите на КПИ затворът не предлага никакви образователни, спортни или културни дейности и затворниците прекарват времето си в гледане на телевизия, настолни игри и разходки в двора. Също така, Съдът не приема аргумента на правителството, че липсата на отопление е ирелевантен фактор предвид климата в Португалия, като взема предвид, че съгласно справка на Националния метеорологичен институт средната температура между декември 2015 и февруари 2016 г. е била 10,9°C, а в периода март – май 2016 г. – 13,11°C. Съдът приема, че като се добави и липсата на възможност за уединено ползване на тоалетните, през този период жалбоподателят е претърпял нечовешко и унижително отнасяне. По отношение на периода от 36 дни, когато той е разполагал с лично пространство над 4 кв. м., Съдът отбелязва, че санитарните помещения не са били напълно отделени от обитаемото пространство, което е недопустимо, и заключава, че жалбоподателят отново е претърпял нечовешко и унижително отнасяне в нарушение на чл. 3 от Конвенцията.

113-115. По отношение на престоя на жалбоподателя в затвора в Пинеиро да Круз, продължил две години, два месеца и 6 дни, Съдът отбелязва, че затворът не е бил пренаселен, и намира нарушение единствено за периода от 18 дни, през който жалбоподателят е споделял с друг затворник килия при лично пространство от 1,79 кв.м. и при отново не напълно отделена тоалетна.

117. Съдът препоръчва на държавата ответник да планира приемането на общи мерки, за да гарантира на лишените от свобода, от една страна, материални условия, които съответстват на чл. 3 от Конвенцията, и от друга страна, средство за защита, което позволява да се предотврати продължаването на твърдяно нарушение или да се подобрят материалните условия (цитираните *Torreggiani et autres*, § 50 и *Vasilescu*, § 128). Съдът присъжда на жалбоподателя обезщетение от 15 000 евро за неимуществени вреди.

3. ПРАВО НА СВОБОДА И СИГУРНОСТ

- ДЕЛА НА ЕСПЧ СРЕЩУ ДРУГИ ДЪРЖАВИ

Властите не са доказали, че при първоначалното и многократно продължаваното задържане на жалбоподателя е било налице „обосновано подозрение“ по смисъла на чл. 5, § 1, б. „с“ от Конвенцията, почиващо на обективна преценка. По същество тези мерки са били основани не само на факти, които не могат да се приемат разумно за криминализирано по националния закон поведение, но и на факти, които до голяма степен са свързани с упражняването на права по Конвенцията.

Свърхнатовареността на съда не може да служи като постоянно оправдание за прекомерно продължителни производства. Задължение на държавата е да организира съдебната си система така, че съдищата, в т.ч. конституционните, да спазват изискванията на чл. 5, § 4 от Конвенцията.

Съдът намира нарушение на чл. 18 във вр. с чл. 5, § 1 от Конвенцията, тъй като спорните мерки са преследвали скритата цел да принудят жалбоподателя да мълчи, както и поради вероятността те да имат разубеждаващо въздействие върху дейността на другите правозащитници.

Решение по делото [Kavala v. Turkey \(no.28749/184\)](#)

Фактите: Жалбоподателят е бизнесмен и правозащитник, допринесъл за учредяването на множество неправителствени организации (НПО) и граждански движения с предмет на дейност права на човека, култура, социални науки, историческо помирение и защита на околната среда. В становище, представено съгласно чл. 36, § 3 от Конвенцията, Комисарят по правата на човека на Съвета на Европа (СЕ) г-жа Миятович обяснява, че той е дългогодишен и надежден партньор на редица международни структури, работещи в областта на правата на човека в Турция, в т.ч. нейната служба. Както и предшествениците ѝ, тя контактувала с много от учредените с негова помощ НПО и лично с него. По нейно виждане те са надеждни и обективни източници на информация за положението с правата на човека в Турция и винаги са показвали най-висок професионализъм, отдаденост и уважаване на тези права. В хода на взаимоотношенията им нито тя, нито предшествениците ѝ забелязали каквато и да било индикация за подбуждане от страна на жалбоподателя и тези НПО към насилие или престъпление или за оправдаване и омаловажаване на насилие.

На 18 октомври 2017 г. жалбоподателят бил арестуван по подозрение в опит за сваляне на правителството (чл. 312 НК) и опит за събаряне на конституционно установения строй (чл. 309 НК) във връзка с антиправителствените протести в Турция в периода май – септември 2013 г., започнали по повод проекта за застрояване в парка Гези в Истанбул („събитията в Гези“) и опита за държавен преврат от 15 юли 2016 г., довел до въвеждане на извънредно положение. На 25 октомври с.г. прокурорът постановил продължаване на срока на полицейското задържане на жалбоподателя с още 7 дни на основание НПК и законодателен декрет относно мерките по време на извънредно положение, а на 31 октомври той бил разпитан по

повдигнатите му обвинения от служители на антитерористичното звено при Истанбулската служба за сигурност. Според протокола от разпита зададените му въпроси се отнасяли до събитията в парка Гези, взаимоотношенията му с журналисти, учени, правозащитници и членове или ръководители на НПО, както и до контактите му с проф. Н.В., бивш директор на Центъра „Уилсън“ в САЩ, заподозрян и разследван като един от подбудителите на опита за преврат от 15 юли 2016 г. Жалбоподателят заявил, че е подкрепил мирните протести в Гези в лично качество с единствената цел паркът да бъде запазен и не е мобилизирал, нито финансирал групи и организации за участие в събитията. Потвърдил, че познава професора като учен и директор на Центъра и обяснил, че е контактувал със сестра му – също професор, по повод намерението ѝ да организира изложба. Дал обяснения по прочетените му разпечатки от негови и чужди телефонни разговори и показаните му снимки на негови срещи с лица, с които потвърдил, че се е виждал по различни поводи. Подчертал, че винаги е подкрепял държавните институции и се е стремил да осигури сътрудничество между тях и НПО.

На 1 ноември 2017 г. прокуратурата поиска вземане на мярка за неотклонение задържане по двете повдигнати на жалбоподателя обвинения. Във връзка със събитията в Гези посочила, че той е водил и организиран демонстрациите там, които всъщност били метеж с активното участие на всички терористични организации и били насочени към сваляне на правителството и към възпрепятстването му чрез сила и насилие да изпълнява функциите си. Обвинението по чл. 309 НК прокуратурата обосновава със събрани по делото доказателства, по нейно мнение разкриващи наличието на интензивни и необичайни контакти на жалбоподателя с чужди граждани и специално с Н.В. На същата дата съдът разгледал искането за задържането му. Жалбоподателят отрекъл повдигнатите му обвинения и обяснил, че се бори за мир и защита на правата на човека и че за постигане на тези цели е работил в сътрудничество с членове на НПО, интелектуалци, държавни служители и политици. Съдът взел исканата мярка за неотклонение, като приел, че и по двете обвинения същест-

вуват конкретни доказателства, подкрепящи тезата на прокуратурата. Мотивирал се с наличието на силни подозрения, с естеството на престъпленията и с обстоятелството, че те са сред посочените в чл. 100, § 3 от НПК, по отношение на които се прилага законова презумпция за съществуването на основание за задържане при наличие на силно подозрение, както и с опасността жалбоподателят да се укрие. Г-н Кавала обжалвал с доводи за липса на конкретни доказателства и необоснованост на аргумента на прокуратурата, че събитията в Гези са дирижирани от едно единствено лице или организация. Без да обсъди доводите му, второинстанционният съд отхвърлил жалбата с мотиви, че обжалваното решение е съобразено с процесуалния и материалния закон. На 30 ноември задържането на жалбоподателя било продължено, тъй като все още се събирали доказателства и мярката била пропорционална с оглед на вида и размера на предвиденото за всяко от престъпленията наказание. В периода 22 декември 2017 – 18 януари 2019 г., в хода на служебни преразглеждания на задържането на жалбоподателя, съдът го продължавал със същите мотиви. Отхвърлил всички молби за освобождаване, които жалбоподателят депозирал, като се позовавал на чл. 5 от Конвенцията и практиката на Съда и оспорвал наличието на основания за продължаване на задържането.

На 5 февруари 2019 г. производството по двете обвинения било разделено. Към датата на настоящото решение на Съда все още не е бил внесен обвинителен акт против жалбоподателя във връзка с обвинението по чл. 309 НК. На 15 февруари с.г. съдът отново продължил задържането му. На 19 февруари с.г. бил внесен обвинителен акт против жалбоподателя и 15 други лица (в т.ч. актьори, ръководители на НПО и журналисти), за опит за сваляне на правителството (чл. 312 НК), и за нарушаване на обществения ред чрез унищожаване на обществено имущество, оскверняване на храмове и гробища, незаконно притежаване на опасни вещества, плячкосване и др. Процесът е все още висящ.

Междувременно, на 29 декември 2017 г., жалбоподателят подал в Конституционния съд (КС) индивидуална жалба с оплакване, *inter alia*, за нарушение на чл. 5 от Конвен-

цията поради липса на обосновано подозрение, на относими и достатъчни мотиви, на достъп до материалите от разследването и открити съдебни заседания по молбите му за освобождаване. Твърдял, че задържането му е постановено с цел правозащитниците да бъдат разубедени да изпълняват дейността си. Пзовавайки се на изискването на чл. 5, § 4 от Конвенцията за бързина, поискал приоритетно разглеждане на жалбата. С решение от 22 май 2019 г., публикувано на сайта му на следващия ден, а в официалния вестник на 28 юни с.г., КС я отхвърлил с мнозинство от 10 срещу пет гласа и мотиви, че липсва нарушение на Конституцията и подозренията срещу жалбоподателя не са произволни и необосновани. В особени мнения гласувалите „против“ съдии посочили, че липсват данни за наказуеми деяния, че задържането на жалбоподателя е постановено четири години след събитията в Гези, докато доказателствата са били събрани в началната фаза на разследването, че мярката е непропорционална и съдилищата са изложили стереотипни мотиви, за да я обосноват.

Междувременно, на 2 ноември 2017 г. Работната група на ООН относно произволното задържане (Работната група) и четирима специални докладчици на ООН отправили до турското правителство спешно искане, с което на основание Международния пакт за граждански и политически права настоявали жалбоподателят да не бъде лишаван от свободата си произволно и да бъде изправен пред независим и безпристрастен съд. На 21 ноември и 3 декември 2018 г. в свои публични речи турският президент посочил жалбоподателя като лицето, финансирало и подпомагало отвътре „терористичните действия“ по време на събитията в Гези, а зад него стоял „известният унгарски евреин Дж.С.“.

Решението:

86-88. Правителството обръща внимание, че оплакванията трябва да бъдат разгледани като се държи сметка за дерогирането от Турция на задълженията ѝ по Конвенцията, направено на 21 юли 2016 г. на основание обявеното след опита за военен преврат извънредно положение. Жалбоподателят се оплаква от нарушения на чл. 5 и чл. 18 от

Конвенцията, оспорва връзката на събитията в Гези с опита за преврат и подчертава, че задържането му продължава и след отмяната на извънредното положение през юли 2018 г. Съдът отбелязва, че по делото *Mehmet Hasan Altan* (no. 13237/17, § 93) е потвърдил наличието на „извънредно положение, застрашаващо съществуването на нацията“ по смисъла на чл. 15 от Конвенцията, а за да отговори на въпроса дали мерките в настоящия случай са били строго в пределите на изискванията на положението и съвместими с другите задължения по международното право, намира за необходимо да разгледа оплакванията по същество.

89-95. Правителството оспорва жалбата като недопустима на основание чл. 35, § 2, б. „b“ от Конвенцията, тъй като оплакванията вече били повдигнати пред Работната група. Жалбоподателят възразява, че предметът на настоящата жалба е различен, както и че Работната група е била сезирана от трети лица, а не от него. Иницирирана и проведена без негов контрол процедура не следвало да го лишава от правото му на жалба пред Съда. Съдът отбелязва, че вече е приемал производството пред Работната група за „процедура на международно разглеждане или решаване на спорове“ по смисъла на чл. 35, § 2, б. „b“. Той констатира обаче, че писмото до турското правителство е изпратено в рамките на спешна процедура и не се установява Работната група да е открила редовното производство, в което се произнася дали задържането е произволно. Не се установява и жалбоподателят или негови близки роднини да са подавали жалба или да са участвали активно в каквато и да било процедура пред структури на ООН. Съдът припомня практиката си, че ако жалбоподателите пред двете институции са различни, липсва идентичност с „дело, ... предмет на друга процедура...“, и отхвърля възражението.

96-102. Правителството повдига и възражение за неизчерпване на вътрешноправните средства за защита, тъй като към момента на подаване на жалбата пред Съда производството пред КС било все още висящо. Жалбоподателят изтъква, че жалбата до КС се е оказала неефективно средство поради продължителността на производството по нея и изискването на чл. 5, § 4 за „кратък

срок“. Съдът отбелязва, че това не е достатъчно само по себе си, за да се направи заключение относно ефективността на производството пред КС, което той е приемал за принципно ефективно средство за защита по основани на чл. 5 от Конвенцията оплаквания, както и че преди всичко националните власти са гарант на правата на човека, в съответствие с принципа на субсидиарност. „Тъй като системата за национална защита предполага доверие в националните съдебни власти, които обичайно са в по-добра позиция за намеса от международния съдия, този принцип възплава самата идея за ефективност на правата (...). От това следва, че когато системата за национална защита е неспособна да отговори ефективно на оплаквания по чл. 5 от Конвенцията, Съдът може да направи общи или специфични за случая заключения.“ Съдът припомня също така, че изпълнението на изискването за изчерпване на вътрешноправните средства за защита обичайно се преценява към датата на подаване на жалбата. Въпреки това според практиката му последната фаза на дадено средство може да бъде завършена и след подаването ѝ, но преди да бъде решен въпросът за нейната допустимост. Като е сезирал КС, жалбоподателят му е дал възможност да поправи твърдяното нарушение. Решението на КС е обнародвано преди Съдът да се произнесе по допустимостта и това възражение на правителството също следва да бъде отхвърлено.

Твърдяното нарушение на чл. 5, §§ 1 и 3 от Конвенцията

103-105. Жалбоподателят твърди, че задържането му под стража е било произволно, в нарушение на чл. 5, § 1, б. „с“ и § 3 от Конвенцията. Липсвали доказателства, които да подкрепят извод за наличие на обосновано подозрение, че той е извършил престъпление. Националните съдилища не мотивирали достатъчно решенията си за вземането и продължаването на тази мярка. Правителството оспорва. Съдът намира оплакването за допустимо.

106-124. По съществуването на оплакването жалбоподателят допълва, че действията на властите разкриват недобросъвестност. Фактът, че обвинителният акт за престъпле-

нието по чл. 312 НК е внесен 16 месеца след задържането му, а по другото обвинение такъв все още не е внесен, потвърждавал липсата на надеждни доказателства, които да оправдават задържането, а някои от използваните доказателства били получени или събрани незаконно. Правителството възразява, че доказателствата са събрани надлежно и установяват наличието на обосновано подозрение. Комисарят по правата на човека на СЕ изразява становище, че като цяло отговорът на турските съдебни власти на събитията в Гези показва несъобразяване с Конвенцията и практиката на Съда, както поради безнаказаността на турските сили за сигурност, така и поради незачитането на правото на мирни демонстрации. Не бил достигнат доказателственият стандарт за обосноваване на заговор срещу правителството и турската държава и съществувал риск производството да завърши с „преднамерена присъда“.

125-134. Съдът припомня практиката си, че за да бъде задържането на основание чл. 5, § 1, б. „с“ оправдано, не е необходимо полицията да има достатъчно доказателства за повдигане на обвинение (*Brogan and Others v. the United Kingdom*, nos.11209/84 и др., § 53), нито задържаното лице в крайна сметка да бъде обвинено или предадено на съд. Въпреки това „обосноваността“ на подозрението, на което трябва да се базира арестът, формира съществена част от гаранцията по чл. 5, § 1, б. „с“ и наличието на добросъвестност не е достатъчно. „Изразът „обосновано подозрение“ означава да съществуват факти или информация, които биха убедили един обективен наблюдател, че въпросното лице може да е извършило престъплението. Какво може да се приеме за „обосновано“ обаче, ще зависи от всички обстоятелства“ (напр. *Rasul Jafarov v. Azerbaijan*, no. 69981/14, §§ 117-118). Съответно, при преценката си дали подозрението е „обосновано“ Съдът трябва да има възможност да установи дали е осигурена същността на предоставената от чл. 5, § 1, б. „с“ гаранция, от което следва, че ответното правителство трябва да представи поне някои факти или информация, годни да убедят Съда, че по отношение на арестуваното лице е съществувало обосновано подозрение в извършването на твърдяното

престъпление. Терминът „обоснованост“ означава също така и прага, който подозрението следва да достигне, за да убеди обективния наблюдател в правдоподобността на обвиненията. По правило проблемите в тази област възникват във връзка с фактите и въпросът е дали арестът и задържането са се основавали на достатъчно обективни елементи, за да бъде оправдано едно „обосновано подозрение“, че процесните факти действително са се осъществили (*Wloch v. Poland*, no. 27785/95, §§ 108-109). „В допълнение към фактическата му страна, съществуването на „обосновано подозрение“ по смисъла на чл. 5, § 1, б. „с“ изисква фактите, на които то се основава, да могат да се приемат разумно за попадащи в някой от съставите на престъпленията по наказателния кодекс. Ето защо очевидно не може има „обосновано подозрение“, ако вменените на задържаното лице действия или факти не са съставлявали престъпление към момента на осъществяването им“ (напр. *Kandjov v. Bulgaria*, no. 68294/01, § 57). „Също така самите твърдени престъпления не трябва да са свързани с упражняването от жалбоподателя на негови права по Конвенцията (*mutatis mutandis, Merabishvili v. Georgia* [GC], no. 72508/13, § 187)“. Обоснованото подозрение следва да съществува към момента на ареста и първоначалното задържане. „Освен това изискването към съдията или длъжностното лице, изпълняващо съдебни функции, да изложи релевантни и достатъчни мотиви за задържането – в допълнение към продължаващото наличие на обосновано подозрение – е приложимо още от момента на постановяване на първото решение за задържането по мярка за неотклонение, т.е. „своевременно“ след ареста (*Buzadji v. the Republic of Moldova* [GC], no. 23755/07, § 102).“ „Основен принцип е, че задържане, което е произволно, никога не може да бъде съвместимо с чл. 5, § 1 и понятието „произвол“ по смисъла на този текст е по-широко от несъответствието с националното право, т.е. лишаване от свобода, което е законно по вътрешното право, може все пак да бъде произволно и следователно да противоречи на Конвенцията (*Creangă v. Romania* [GC], no. 29226/03, § 84).“ Произвол може да има при недобросъвестност на властите или когато заповедта за задържане и изпълнението на задържането не отговарят

на целта на ограничението, позволено от съответната буква на чл. 5, § 1, или ако липсва връзка между соченото основание за позволено задържане и мястото или условията на задържане или липсва пропорционалност между соченото основание и задържането (*James, Wells and Lee v. the United Kingdom*, nos. 25119/09 и др., §§ 191-195).

135-138. Съдът отбелязва, че в случая задържането е било основано на подозрение в извършването на две сериозни престъпления, за които е предвидено най-тежкото наказание по турския НК и той следва да провери спазването на изложените по-горе условия въз основа на решенията на националните съдилища за първоначалното задържане и за продължаването му, както и на мотивите на КС, като разгледа последователно доказателствата, представени в подкрепа на подозренията за двете твърдени престъпления.

139-153. По отношение на подозренията против жалбоподателя във връзка със събитията в Гези Съдът отбелязва, че с оглед на естеството на обвиненията ще вземе предвид предоставената от страните и от Комисаря по правата на човека на СЕ относима обща информация за тези масови демонстрации, към които според заключенията на Комисаря очевидно са се присъединили насилнически групи, и в които според правителството са загинали четирима цивилни и двама полицейски служители, хиляди хора са били ранени и са били извършени множество вандалски действия. По време на разпитите на жалбоподателя от полицията обаче не са му били зададени въпроси относно възможното му участие в тези актове на насилие, нито в решенията за първоначалното му задържане и за неговото продължаване са посочени доказателства да е използвал сила или насилие, да е подбуждал или ръководил такива актове или да е осигурявал подкрепа за подобно криминално поведение, които да са годни да убедят обективен наблюдател, че е налице обосновано подозрение, а според Съда именно това обстоятелство е от най-голямо значение в случая, тъй като един от признаците на престъплението по чл. 312 НК от обективна страна е използването на „сила“ или „насилие“ за сваляне на

правителството. Във внесенния обвинителен акт са цитирани всички събрани от обвинението доказателства, и по-специално дълги извадки от записи на множество телефонни разговори, някои от които ирелевантни. В него събитията в Гези са описани като предизвикани от група влиятелни сред гражданското общество лица, действали задкулисно, която представлявала „*sui generis* структура“ и в Турция била ръководена от жалбоподателя, подпомаган от чужденци, и по-точно от американски бизнесмен. Въз основа на това прокуратурата е обвинила жалбоподателя, че ръководи престъпната група посредством използването и тайното координиране на множество общественици с намерение да организира и започне метеж против правителството. В съответствие с този подход прокуратурата е изброила в обвинителния акт няколко действия, според нея извършени от посочената „*sui generis* структура“, и ги е свързала по непроверим начин с престъпна цел – опит за сваляне на правителството чрез сила и насилие. Фактите против жалбоподателя обаче, на които са се основавали въпросите към него по време на разпита му и повдигнатото му впоследствие обвинение, обективират или законни действия без явна връзка едно с друго, или действия, очевидно свързани с упражняване на права по Конвенцията, и във всеки случай ненасилствени. Съдът отбелязва, че именно тези действия са представени в обвинителния акт като доказателство за твърдените престъпни намерения на жалбоподателя, и следователно намира правдоподобността на доводите на прокуратурата за значително отслабена. Съдът не може да пренебрегне и факта, че жалбоподателят е бил арестуван четири години след събитията в Гези и след образуването на наказателното производство. Правителството не излага какъвто и да е аргумент, обясняващ този значителен промеждутък от време. Освен това обвиненията против жалбоподателя са били повдигнати около пет години и половина след тези събития, но от материалите по делото не личи през посочения период да са събрани важни нови доказателства, годни да променят посоката на разследването или да подкрепят тезата, че жалбоподателят е основният инициатор на събитията. При тези обстоятелства и при липсата на факти, информация или

доказателства в подкрепа на твърдението, че жалбоподателят е участвал в престъпна дейност, Съдът заключава, че той не може да се счита за обосновано заподозрян в извършването на престъплението по чл. 312 НК. По-специално, посочените факти не са достатъчни да обосноват подозрения, че жалбоподателят се е стремил чрез сила и насилие, които се съставни елементи на това престъпление, да организира и финансира метеж против правителството (сравни *mutatis mutandis*, *Lukanov v. Bulgaria*, no. 21915/93 § 44; виж също цитираното *Rasul Jafarov*, § 130). Следователно никакви конкретни факти или информация, които да породят подозрение, обосноваващо първоначалното задържане на жалбоподателя и последващото му продължаване по това обвинение, не са били споменати или събрани в хода на предварителното производство, а за останалите доказателства, посочени в обвинителния акт, не е установено да обективират такива факти или информация.

154-155. Що се отнася до обвиненията във връзка с опита за преврат на 15 юли 2016 г. (чл. 309 НК), Съдът отбелязва, че те са основани главно върху съществуването на „интензивни контакти“ между жалбоподателя и Н.В., срещу когото според правителството е в ход наказателно разследване за участие в организирането на опита за преврат. Според Съда обаче доказателствата по делото са недостатъчни да обосноват това подозрение. Прокуратурата се е позовала на факта, че жалбоподателят е поддържал взаимоотношения с чужди граждани и че неговият мобилен телефон и този на Н.В. са излъчвали сигнали от една и съща базова приемо-предавателна станция, както и че двамата са се срещнали и са се поздравили в ресторант три дни след опита за преврат. Съдът е на мнение, че въз основа на данните по делото не може да се установи жалбоподателят и въпросното лице да са имали интензивни контакти. Освен това, при липсата на други относими и достатъчни данни, простият факт, че жалбоподателят е имал контакти със заподозряно лице или с чужди граждани, не може да се счита за доказателство, което да убеди обективен наблюдател, че той може да е участвал в опит за събаряне на конституционно установения строй. Според Съда е очевидно, че с оглед на

естеството на това престъпление, подозрението в извършването му следва да бъде подкрепено от конкретни и проверими факти или доказателства. От съдебните решения за първоначалното задържане и за продължаването му или от обвинителния акт не се установява обаче, че лишаването на жалбоподателя от свободата му се е базирало на обосновано подозрение в извършването на престъпленията, в които е обвинен.

156-158. По изложените съображения Съдът намира, че представените пред него доказателства са недостатъчни да подкрепят заключението за наличие на обосновано подозрение против жалбоподателя към момента на първоначалното му задържане. Не се установява и доказателствата, събрани по делото след ареста му и през целия период на продължаваното му задържане, попадащо в обхвата на настоящото дело, да съставляват факти или информация, пораждащи подозрение, годно да оправдае неговото първоначално и продължаващо задържане. Следователно не е доказано по удовлетворителен начин, че жалбоподателят е бил лишен от свободата си на базата на „обосновано подозрение“ за извършено престъпление. По-специално, с оглед на естеството на обвиненията Съдът установява, че властите не са в състояние да докажат, че първоначалното и продължаваното му задържане са били оправдани от обосновано подозрение, почиващо на обективна преценка на въпросните действия. Съдът намира също така, че по същество тези мерки са били основани не само на факти, които не могат да се приемат разумно за наказуемо по националния закон поведение, но и на факти, които до голяма степен са свързани с упражняването на права по Конвенцията. Самият факт, че такива действия са били включени в обвинителния акт като елементи на състава на престъплението, намалява обосноваността на подозрението. Що се отнася до направената от Турция дерогация, Съдът отбелязва, че жалбоподателят е бил задържан под стража на основание чл. 100 НПК, който изисква наличие на фактически данни, пораждащи подозрение в извършването на твърдяното престъпление, и не е бил изменен по време на извънредното положение, т.е. мерките в случая са взети въз основа на правна уредба, която е била в сила

преди и след обявяването му и все още е приложима. Следователно те не могат да се приемат за строго изисквани от положението. Противното би означавало отричане на минималните изисквания на чл. 5, § 1, б. „с“ за обоснованост на подозрението и би попречило за постигане на целта на чл. 5.

159-160. Съдът заключава, че е налице нарушение на чл. 5, § 1 от Конвенцията поради липсата на обосновано подозрение за извършено от жалбоподателя престъпление и с оглед на това не намира за необходимо да обсъди отделно и въпроса дали националните съдилища са изложили „релевантни и достатъчни“ съображения за продължаващото му задържане, както изискват чл. 5, § 1, б. „с“ и § 3 от Конвенцията.

Твърдяното нарушение на чл. 5, § 4 от Конвенцията

161-175. Жалбоподателят се оплаква, че КС не се е съобразил с изискването на тази разпоредба за произнасяне „в кратък срок“ по индивидуалната му жалба. Съдът напомня, че е приемал чл. 5, § 4 за приложим спрямо производствата пред националните конституционни съдилища (*Inseher v. Germany* [GC], nos. 10211/12, 27505/14, § 254 и др.), което се отнася и за турския КС, предвид юрисдикцията му. Съдът намира, че оплакването не е явно необосновано и не е недопустимо на други основания. Според жалбоподателя неспазването на изискването за произнасяне „в кратък срок“ е довело до неефективност на жалбата му пред КС като средството за защита. Правителството възразява, че с оглед на драстичното нарастване на натовареността на КС, особено след опита за преврат, както и на направената от Турция дерогация, това изискване не е нарушено. Комисарят по правата на човека на СЕ счита, че продължителността на производствата пред турския КС по жалби на задържани лица поставя под съмнение ефективността им и че при конкретните обстоятелства в случая изискването за „кратък срок“ не е спазено. По-специално, продължаването на задържането на жалбоподателя имало изключително неблагоприятно въздействие върху личната му сфера, а по всяка вероятност и разубеждаващ ефект по отношение на други

представители на гражданското общество. Комисарят обръща внимание и на системното и съзнателно пренебрегване от страна на турските съдилища на практиката на КС по такива дела, което води до проблем със зачитането на фундаменталните принципи на върховенство на правото и правна сигурност, и смята, че ако не бъдат взети широкообхватни генерални мерки за съобразяване на актовете на прокуратурата и наказателните съдилища с практиката на КС, прекомерните забави в производството пред него са неизбежни.

176-184. По съществуването на оплакването Съдът припомня общите принципи, че осигурената от чл. 5 защита срещу произвол се осъществява и чрез предвидените в §§ 3 и 4 процедурни гаранции за ефективен съдебен контрол върху задържането, като от съществено значение е неговата бързина. Въпросът дали правото на произнасяне в кратък срок е било уважено трябва да бъде решен – както е и във връзка с изискването на чл. 5, § 3 и чл. 6, § 1 от Конвенцията за гледане на делото в „разумен срок“ – с оглед на обстоятелствата във всеки конкретен случай, в т.ч. сложността на производството, процесуалното поведение на националните власти и на жалбоподателя, както и засегнатите интереси на последния (напр. *S.T.S. v. the Netherlands*, no. 277/05, § 43). Ако производството се е развило пред повече от една съдебна инстанция, следва да се извърши цялостна преценка. Когато първоначалното задържане или последващото продължаване на срока му са постановени от съд в производство, осигуряващо съответни гаранции за справедлив процес, и вътрешното право урежда система за обжалване, Съдът е склонен да толерира по-голяма продължителност на производството пред контролната инстанция. Това се отнася на още по-силно основание за оплаквания по чл. 5, § 4 относно производства пред конституционните съдилища. Член 5, § 4 не задължава договарящите държави да осигурят второинстанционно разглеждане на молбите за освобождаване, но ако такова е предвидено, по принцип производството по обжалването трябва да предоставя на задържаните лица същите гаранции като първоинстанционното (напр. цитираното *S.T.S.*, § 43). Това се отнася и за конститу-

ционните съдилища, които – като турския КС – се произнасят по законността на задържането и постановяват освобождаване на задържаното лице в случай на констатирано незаконно задържане. Съдът отбелязва, че трябва да се отчита и спецификата на производството пред турския КС. Подобно на наказателните съдилища, КС разглежда законността на задържането, но не действа като „четвърта инстанция“, а се произнася единствено дали решенията, с които е постановено спорното задържане, съответстват на Конституцията (напр. цитираното *Ilınseher*, §§ 270-271). Съдът отчита, че по турското право всеки предварително задържан може да иска от редовите съдилища да бъде освободен на всеки етап от производството и да обжалва при отхвърляне на искането, дори при наличието на висяща пред КС жалба в същия смисъл, и това обстоятелство също следва да бъде взето предвид при цялостната преценка дали е налице произнасяне в кратък срок. При такава система Съдът е склонен да толерира по-продължително производство пред КС. Това обаче не освобождава КС от задължението му по чл. 5, § 4 да се произнесе в кратък срок по законността на задържането, за да гарантира практическото осъществяване и ефективността на правото на такова произнасяне (цитираното *Ilınseher*, § 273), още повече че изчерпването на това средство за защита обуславя възможността за подаване на жалба пред Съда. Следователно срокът, в който се произнася КС, е неразривно свързан с правото на индивидуална жалба по смисъла на чл. 34 от Конвенцията.

185-196. Съдът отбелязва, че в настоящия случай от датата на подаване на индивидуалната жалба пред КС до датата, на която съдът е обявил резултата, е изминала година, четири месеца и 24 дни, от които 10 месеца и пет дни след отмяната на извънредното положение в страната, а като се вземе предвид и периодът между обявяването на резултата и обнародването на решението, релевантният период възлиза на една година, пет месеца и 29 дни. Съдът припомня, че при свръхнатовареност на съда държавата не носи международна отговорност, ако е предприела с необходимата бързина подходящи мерки за справяне с подобна извънредна ситуация, и отчита

мерките, които турската държава е взела във връзка с претовареността на КС след опита за преврат и които през 2018 г. са довели до значителни резултати. Въпреки това, по мнението на Съда свръхнатовареността на КС не може да служи като постоянно оправдание за прекомерно продължителни производства като това в настоящия случай. Задължение на държавата е да организира своята съдебна система така, че съдилищата ѝ да се съобразяват с изискванията на чл. 5, § 4 от Конвенцията (*G.B. v. Switzerland*, по. 27426/95, § 38). Съдът отбелязва, че по предишни дела срещу Турция във връзка с изискването за произнасяне в кратък срок е вземал предвид свръхнатовареността на КС след обявяването на извънредното положение в страната и е приел ситуацията за изключителна. Отчитал е и факта, че тези дела са били първите от серия подобни и са повдигали нови и сложни въпроси относно правото на свобода и сигурност и свободата на изразяване след опита за преврат (*Mehmet Hasan Altan*, § 165). Съдът отбелязва, че посочените предпоставки липсват в настоящия случай, както и че макар той да е поставял сложни въпроси, нито жалбоподателят, нито неговият адвокат са допринесли за забавяне на производството. След сезирането му от жалбоподателя и въпреки неговата молба за приоритетно разглеждане на жалбата, КС е бездействал около 10 месеца, преди да поиска становище от правителството. Следователно за процедурната забава в настоящия случай са отговорни изцяло властите. Продължителността на производството пред КС надхвърля тази по споменатите дела. Освен това Съдът подчертава, че когато е засегната личната свобода, той прилага много строги стандарти при преценката дали контролът върху законността на задържането е упражнен в кратък срок и намира, че турският КС, който има първостепенна роля на национално ниво при защитата на правото на свобода и сигурност, не е отчел в достатъчна степен важността на това право, в т.ч. с оглед на обстоятелствата, които са предмет на отделно оплакване по чл. 5, §§ 3 и 4 (виж по-долу). В допълнение Съдът посочва, че решението на КС е обнародвано повече от 11 месеца след отмяната на извънредното положение в страната и счита, че подобен период трудно може да бъде приет за съвместим с изискването за

бързина, особено като се вземе предвид и вече изтеклият по време на извънредното положение период от повече от 6 месеца, през който не са били предприети каквито и да било процесуални действия. Следователно общото времетраене на производството не може по никакъв начин да бъде оправдано със специалните обстоятелства на извънредното положение. В заключение, с оглед на общата продължителност на проверката на КС за законност по индивидуалната жалба и на важността на това производство за жалбоподателя, Съдът приема, че то не може да се счете за съвместимо с изискването за произнасяне „в кратък срок“ по чл. 5, § 4 от Конвенцията, поради което е налице нарушение на тази разпоредба.

Твърдяното нарушение на чл. 18 от Конвенцията

197-198. Жалбоподателят се оплаква, че правата му по Конвенцията са били ограничени с цели, различни от предвидените в нея. По-специално, задържането му имало скритите цели да го накаже за критиките му към правителството, да го принуди да мълчи като активист на НПО и правозащитник, както и да разубеди други лица да предприемат подобни действия и да парализира гражданското общество в страната. Съдът намира, че оплакването по чл. 18 се отнася до съществен аспект на делото, който не е бил обсъден от гледна точка на чл. 5 от Конвенцията, и счита, че следва да бъде разгледано в светлината на чл. 18 във връзка с чл. 5, § 1.

199-201. Правителството повдига възражение за недопустимост на оплакването поради несъвместимост с Конвенцията *ratione materiae*, тъй като чл. 18 бил приложим само във връзка с останалите ѝ разпоредби, а в случая липсвало нарушение на друга нейна разпоредба. Съдът намира, че с оглед на установеното нарушение на чл. 5, § 1 от Конвенцията поради липсата на обосновано подозрение, че жалбоподателят е извършил престъпленията, в които е обвинен, и на тясната връзка на оплакването по чл. 18 с това по чл. 5, § 1, възражението на правителството следва да бъде отхвърлено и не са налице други основания за недопустимост.

202-214. По съществуването на оплакването жалбоподателят добавя, като се позовава на решението по делото *Merabishvili*, че когато разглежда оплаквания по чл. 18, Съдът не следва да търси преки доказателства и трябва да държи сметка за затрудненията на жалбоподателите да докажат твърденията си. Той обръща внимание, че в обвинителния акт се отправят открито укори по отношение на дейността и финансирането на НПО и ред национални и международни организации са представени като съучастници в престъплението. Изявленията на президента пред медиите след задържането му доказвали, че то е продиктувано от политически съображения. Правителството възразява, че храненията от жалбоподателя подозрения не са достатъчно доказателство за твърдяното нарушение на чл. 18. Задържането му нямало връзка с неговата дейност на правозащитник и тя не му осигурявала имунитет. Тежкият упрек, че властите са действали недобросъвестно и при пълно незачитане на Конвенцията, изисквал неоспорими и преки доказателства. Комисарят по правата на човека счита, че случаят илюстрира ярко нарастващия натиск върху гражданското общество и правозащитниците в Турция през последните години, който включва множество конкретни нападки от страна на политици и общо изразяваното им разбиране, че оповестяването на твърдения за нарушаване на правата на човека обслужва целите на терористични организации и представлява атака срещу турската държава. Комисарят дава и примери за предприети вследствие на това мерки, ограничаващи дейността на правозащитни организации и активисти. Според НПО, допуснати да вземат становище на основание чл. 36, § 2 от Конвенцията – PEN International, Turkey Human Rights Litigation Support Project и Association for Freedom of Expression, след опита за преврат, в нарушение на чл. 18 от Конвенцията правителството злоупотребява с легитимната си загриженост, за да удвои упражняваната и по-рано значителна репресия срещу правата на човека, включително чрез задържане на дисидентите.

215-219. Съдът се позовава на общите принципи относно тълкуването и прилагането на чл. 18 от Конвенцията, изложени наскоро по делата *Merabishvili* (цитирано по-

горе) и *Navalnyy v. Russia* ([GC], nos. 29580/12 и др., §§ 164-165). Той отчита изводите на третите страни по делото, но отбелязва, че трябва да се основе на „доказателства в правния смисъл“ (*Merabishvili*, §§ 310-317) и на собствената си оценка на конкретните релевантни факти. В настоящия случай установеното нарушение на чл. 5, § 1, б. „с“ поради неуспеха на правителството да докаже тезата си, че мерките срещу жалбоподателя са оправдани от „обосновано подозрение“, не е достатъчно само по себе си за да се направи извод, че е нарушен и чл. 18 от Конвенцията. Както Съдът е посочил по делото *Merabishvili* (§ 291), простият факт, че наложено ограничение на право или свобода по Конвенцията не отговаря на всички изисквания на позволяващата ограничаване клауза, не поставя непременно проблем по чл. 18 от Конвенцията. Самостоятелното разглеждане на оплакване по този член е оправдано единствено ако твърдението, че ограничението е наложено с непредвидена в Конвенцията цел, представлява съществен аспект на делото. Необходимо е да се разгледа и въпросът дали – при отсъствието на легитимна цел – е налице установима скрита такава (*Navalnyy*, § 166).

220-229. Според Съда в настоящия случай може да се установи с достатъчна степен на сигурност, че такова доказване следва от комбинацията на относимите специфични факти и по-конкретно разгледаните във връзка с оплакването по чл. 5, § 1 обстоятелства. В това отношение Съдът подчертава заключението си, че по същество мерките срещу жалбоподателя са се основавали не само на факти, които не могат да се приемат разумно за криминализирани по националното право деяния, но и на факти, предимно свързани с упражняването на права по Конвенцията. Някои от тези обстоятелства са от особено значение във връзка с разглежданото оплакване. Обявената цел на мярката, наложена на жалбоподателя, е била да се обезпечи провеждането на разследване относно събитията в Гези и опита за преврат и да се установи дали той действително е извършил престъпленията, в които е заподозрян. От зададените въпроси при разпита на жалбоподателя от полицията е видно обаче, че от самото начало разследващите органи не са се интересували

главно от предполагаемото му участие в обществените размирици. Също така обвинителният акт не съдържа ясно посочване на фактите или на неговите престъпни деяния, а представлява компилация от доказателства, някои от които с ограничена относимост към твърдяното престъпление. По-специално, актовете на обвинението касаят множество напълно законни дейности на жалбоподателя, свързани с упражняването на право по Конвенцията и проведени в сътрудничество с органи на Съвета на Европа или с международни институции, както и обикновени и законни дейности на правозащитник и ръководител на НПО. Съдът е на мнение, че включването на посочените елементи подкопава правдоподобността на твърденията на обвинението, чиято позиция освен това би могла да се счете за подкрепяща довода на жалбоподателя, че взетите по отношение на него мерки преследват скрита цел – да го принудят да мълчи, да обезкуражат други лица и да парализират гражданското общество. В допълнение Съдът отчита и времето на тези мерки, като намира за обстоятелство от ключово значение при преценката по чл. 18 от Конвенцията изтеклите няколко години между събитията, послужили като основание за задържането на жалбоподателя, и решението на съда, с което то е постановено, без правителството да е дало правдоподобни обяснения за този времеви промеждутък и при положение, че основните доказателства са били отдавна събрани. Същото се отнася и за времето до внасянето на обвинителния акт. Важно е и обстоятелството, че обвиненията са били повдигнати след двете речи на турския президент, в които той е посочил жалбоподателя като лицето, финансирало и подпомогало отвътре „терористичните действия“ в Гези, с помощ от чужбина. Единственият извод, който може да се направи, е че е налице връзка между обвиненията, отправени открито против жалбоподателя в в тези две публични речи, и формулирането на обвиненията в обвинителния акт, внесен около три месеца след тях.

230-232. Според Съда различните разгледани по-горе аспекти са годни да

подкрепят тезата на жалбоподателя, че първоначалното му задържане и неговото продължаване са преследвали скрита цел, а именно да го принудят да замълчи като правозащитник. Същината на оплакването му по чл. 18 от Конвенцията е твърдяното негово преследване не като обикновено частно лице, а като защитник на правата на човека и активист на НПО. Така процесната мярка не би засягала единствено него или правозащитниците и активистите на НПО, а и самата същност на демокрацията като организация на обществото, при която личната свобода може да бъде ограничавана само в името на общ интерес, т.е. в името на „висшата свобода“ (цитираното *Navalnyy*, §§ 51 и 174). Съдът счита, че определената по този начин скрита цел би достигнала значителна степен на тежест, особено в светлината на специфичната роля на правозащитниците и НПО в плуралистичната демокрация. С оглед на изложените обстоятелства, взети в съвкупността им, Съдът приема за установено извън разумно съмнение, че в противоречие с чл. 18 от Конвенцията мерките, предмет на оплакванията по настоящото дело, са преследвали скрита цел, а именно да принудят жалбоподателя да мълчи. Освен това, предвид обвиненията срещу жалбоподателя, Съдът счита, че е налице вероятност спорните мерки да имат разубеждаващо въздействие върху дейността на правозащитниците. Поради това той заключава, че ограничаването на свободата на жалбоподателя е било извършено с цел, различна от тази да се осигури явяването му пред компетентния съгласно закона орган по обосновано подозрение за извършено престъпление, съгласно чл. 5, § 1, б. „с“ от Конвенцията. Предвид гореизложеното Съдът намира, че е налице нарушение на чл. 18 във връзка с чл. 5, § 1 от Конвенцията.

233-234. На основание чл. 5, §§ 3 и 4 от Конвенцията жалбоподателят се оплаква и от продължителността на задържането, както и че не е имал достъп до следственото дело и че съдилищата са разгледали жалбите му без открити заседания. Съдът намира, че с оглед на вече установените нарушения не е необходимо да разгледа отделно и тези оплаквания.

- ДЕЛА НА СЕС

Правото на Съюза, и по-специално чл. 47, ал. 1 от Хартата на основните права на Европейския съюз, трябва да се тълкува в смисъл, че при обстоятелства, които се характеризират с упорития отказ от страна на национален орган да изпълни съдебно решение, с което му се разпорежда да изпълни ясно, точно и безусловно задължение, произтичащо от това право, и по-специално от Директива 2008/50/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 21 май 2008 г. относно качеството на атмосферния въздух и за по-чист въздух за Европа, компетентната национална юрисдикция трябва да постанови принудителна мярка задържане спрямо длъжностни лица, които изпълняват функция, свързана с упражняването на публична власт, когато в разпоредбите на вътрешното право съществува правно основание за приемането на такава принудителна мярка, което е достатъчно достъпно, точно и предвидимо в прилагането си, и при положение че ограничението на гарантирано в чл. 6 от Хартата на основните права право на свобода, което би настъпило поради това постановяване, е в съответствие с другите условия, предвидени в това отношение в чл. 52, § 1 от Хартата. При липсата на такова правно основание във вътрешното право обаче правото на Съюза не оправомощава тази юрисдикция да прилага такава мярка.

Решение на СЕС, голям състав, по дело [C-752/18](#)

Рамково решение 2002/584/ПВР на Съвета от 13 юни 2002 г. относно европейската заповед за арест и процедурите за предаване между държавите членки, изменено с Рамково решение 2009/299/ПВР на Съвета от 26 февруари 2009 г., следва да се тълкува в смисъл, че допуска законодателство на държава членка, което, макар да предоставя компетентност за издаване на европейска заповед за арест за целите на изпълнението на наказание на орган, който участва в правораздаването на тази държава членка, но самият той не е юрисдикция, не предвижда възможност за самостоятелно обжалване по съдебен ред на решението на този орган за издаване на европейска заповед за арест.

Решение на СЕС по дело [C-627/19 PPU](#)

4. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВ СЪДЕБЕН ПРОЦЕС

- ДЕЛА НА СЕС

Правото на Съюза, и по-специално чл. 47, ал. 1 от Хартата на основните права на Европейския съюз, трябва да се тълкува в смисъл, че при обстоятелства, които се характеризират с упорития отказ от страна на национален орган да изпълни съдебно решение, с което му се разпорежда да изпълни ясно, точно и безусловно задължение, произтичащо от това право, и по-специално от Директива 2008/50/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 21 май 2008 г. относно качеството на атмосферния въздух и за по-чист въздух за Европа, компетентната национална юрисдикция трябва да постанови принудителна мярка задържане спрямо длъжностни лица, които изпълняват функция, свързана с упражняването на публична власт, когато в разпоредбите на вътрешното право съществува правно основание за приемането на такава принудителна мярка, което е достатъчно достъпно, точно и предвидимо в прилагането си, и при положение че ограничението на гарантирано в чл. 6 от Хартата на основните права право на свобода, което би настъпило поради това постановяване, е в съответствие с другите условия, предвидени в това отношение в чл. 52, § 1 от Хартата. При липсата на такова правно основание във вътрешното право обаче правото на Съюза не оправомощава тази юрисдикция да прилага такава мярка.

Решение на СЕС, голям състав, по дело [C-752/18](#)

5. ПРАВО НА ЗАЧИТАНЕ НА ЛИЧНИЯ И СЕМЕЕН ЖИВОТ

- ДЕЛА НА ЕСПЧ СРЕЩУ БЪЛГАРИЯ

С претърсването и изземването в дома и офиса на жалбоподателката е осъществена незаконна намеса в правото ѝ на неприкосновеност на жилището и личния живот. Не е взето предварително разрешение от съдия, въпреки че нито на национално ниво, нито пред Съда са изложени аргументи за неотложност, и не е упражнен ефективен последващ съдебен контрол – протоколът просто е подписан от съдия, без изложени мотиви. Съдът установява и нарушение на чл. 13 във връзка с чл. 8 от Конвенцията, тъй като искът по Закона за отговорността на държавата не е ефективно средство за защита в случая (подобно на *Gutsanovi v. Bulgaria*, no. 34529/10, и др. дела срещу България).

Решение по делото [Piieva v. Bulgaria](#) (no. 22536/11)

- ДЕЛА НА ЕСПЧ СРЕЩУ ДРУГИ ДЪРЖАВИ

При конкретните обстоятелства наложената на дългосрочно пребиваващ чужденец, роден и израснал в Русия, забрана за пребиваване в страната за срок от 8 години на основание осъждането му за извършено тежко престъпление не представ-

лява нарушение на чл. 8 от Конвенцията.

Решение по делото [Zakharchuk v. Russia](#) (no. 2967/12)

Фактите: Жалбоподателят е роден в Русия през 1980 г. от майка съветска гражданка и баща полски гражданин, които избрали за него полско гражданство. Живял с майка си в бившия СССР до 1985 г., след което се преместили в Полша, а през 1988 г. се върнали в СССР. Същата година родителите му се развели. През 1995 г. заедно с майка си той прекарал 6 месеца в Полша, за да посети баща си, с когото твърди, че е загубил контакт след това. През 1991 г. жалбоподателят получил полски паспорт, който подновявал редовно, но продължил да живее в Русия с разрешение за пребиваване, продължавано на всеки пет години. Твърди, че не владее полски език и че няма семейни или социални връзки с Полша, която не посещавал от много години. Правителството посочва, че е пътувал до Полша поне веднъж през юли 2004 г.

През декември 2004 г. жалбоподателят бил осъден на 6 години лишаване от свобода за нанасяне на тежка телесна повреда по време на сбиване в пияно състояние. През май 2010 г. бил предсрочно условно освободен, като съдът разпоредил да си намери работа и да провежда периодични срещи с пробационен служител до изтичане на срока на наказанието.

На 11 август 2010 г. Министерството на правосъдието издало заповед, с която обявило присъствието (пребиваването) на жалбоподателя в Русия за нежелано, тъй като представлявало заплахата за обществения ред с оглед на извършеното тежко умишлено

престъпление, и постановило забрана да влиза и пребивава в страната до 21 декември 2018 г. На 12 април 2011 г. съдът оставил жалбата му срещу заповедта без уважение. Приел, че семейният живот с майка му не може да вземе превес над заплахата за обществения ред. Отчел, че е поискал руско гражданство едва година след освобождаването му, и че не си е намерил работа. Положителната му характеристика била от значение за условното му освобождаване, но не и убедително доказателство, че не представлява заплаха. На 20 юни 2011 г. второинстанционният съд потвърдил решението.

На 11 април 2011 г. жалбоподателят поискал от съда признаване на руско гражданство по произход и издаване на руски паспорт. Молбата му била оставена без уважение на основанието, че никога не е бил съветски гражданин. На 26 юли 2011 г. той сключил брак с руска гражданка, а на 29 юли 2011 г. бил депортиран.

Решението:

33. Жалбоподателят се оплаква, че наложената му забрана за пребиваване в Русия за срок от 8 години на основание осъждането му за извършено престъпление представлява нарушение на правото му на зачитане на неговия личен живот и на семейния живот с майка му, гарантирано от чл. 8.

35-44. Правителството поддържа, че намесата е била предвидена в закона, пропорционална, необходима и съобразена с установената практика на Съда. Жалбоподателят възразява, че е „бил уседнал мигрант, пребивавал законно в страната домакин през по-голямата част от детството и младостта си“, поради което властите са били длъжни да наведат убедителни аргументи за експулсирането му, но не са го направили.

45-46. Съдът посочва, че съгласно изведените в практиката му и относими към настоящия случай общи принципи, за да бъде признато наличието на „семеен живот“ между пълнолетен жалбоподател и възрастните му родители, е необходимо да се докаже, че те са зависими от членовете на семейството си. Съдът напомня също така, че държавите следва да поддържат обществения ред, по-специално чрез конт-

ролиране на влизането и пребиването на чужденци в страната. С оглед на зачитането на правата по чл. 8 обаче решенията за депортиране на чужденци трябва да бъдат в съответствие със закона и необходими в едно демократично общество, т.е. оправдани от належаща обществена нужда и пропорционални на преследваната законна цел.

47-49. В решението по делото *Üner v. the Netherlands* [GC] (no. 46410/99, §§ 57-60) Съдът е извел следните критерии за преценка дали експулсирането на извършил престъпление чужденец е необходимо и пропорционално на преследваната цел: „естеството и тежестта на извършеното от жалбоподателя престъпление; продължителността на престоя му в страната, от която ще бъде експулсиран; изминалото време от извършването на престъплението и поведението на жалбоподателя през този период; гражданството на всяко от засегнатите лица; семейното положение на жалбоподателя, като продължителност на брака и други фактори, отразяващи наличието на действителен семеен живот на двойката; известно ли е било на брачния партньор извършеното престъпление при встъпването в семейната връзка; има ли семейството деца и ако е така, на каква възраст са те; доколко сериозни са трудностите, пред които партньорът би се изправил в страната, където жалбоподателят ще бъде експулсиран; най-добрият интерес и благоденствието на децата, в частност доколко сериозни са трудностите, пред които биха се изправили децата на жалбоподателя в страната, където той ще бъде експулсиран; здравината на социалните, културни и семейни връзки в страната домакин и страната, където ще бъде експулсиран жалбоподателят“. В същото решение Съдът отбелязва, че ще отчита и специфичното положение на чужденците, които са прекарвали в страната домакин ако не цялото си детство, то поне по-голямата част от него. Той счита, че тези принципи са приложими независимо дали чужденецът е влязъл в страната като възрастен или като дете, или дори е роден там. От чл. 8 не може да бъде изведена абсолютна забрана за експулсиране на продължително пребиваващи мигранти, родени или израснали в страната домакин, тъй като § 2 изрично допуска ограничаване на правата,

гарантирани с § 1. Въпреки това възрастта на засегнатото лице е от съществено значение при прилагането на част от изброените критерии. Например при преценката на характера и тежестта на престъплението следва да се съобрази дали при извършването му жалбоподателят е бил непълнолетен. От значение е и възрастта, на която той е влязъл в страната. Съдът е постановявал, че за да е оправдано експулсирането на лице, което е пребивавало на законно основание в страната домакин през цялото си детство и младост или по-голямата част от тях, са необходими много сериозни съображения (*Maslov v. Austria* [GC], no. 1638/03, § 75).

50-55. По въпроса дали в настоящия случай е налице намеса в правото на жалбоподателя на личен и семеен живот Съдът намира, че са без значение: твърдението му, че има право на руско гражданство по произход (тъй като е подал молба за него едва след издаването на заповедта), наличието на предишно негово осъждане (тъй като то не е било обсъждано от съдилищата в производството по обжалване на заповедта) и бракът му, сключен след влизане в сила на заповедта (тъй като пред националните органи той не е твърдял, че има връзка с тази жена). Относно твърденията на жалбоподателя за негативния ефект на забраната за пребиваване в страната върху семейния живот с майка му Съдът отбелязва, че не са представени никакви финансови, медицински или други документи, доказващи зависимост на майка му от него – освен обичайните емоционални връзки – която да постави отношенията между двамата в защитената сфера на семейния живот по чл. 8 от Конвенцията. Съдът намира обаче, че експулсирането на жалбоподателя, който е роден и израснал в Русия, представлява намеса в личния му живот, тъй като съвкупността от социални връзки между уседналите мигранти и общността, в която живеят, представлява част от понятието „личен живот“ по смисъла на чл. 8.

56-57. Съдът отхвърля твърдението на жалбоподателя, че намесата в правата му не е била в съответствие със закона, като намира, че приложимите национални норми са били публични и достъпни, а последиците от осъждането му са били предвидими, тъй

като са били ясно посочени в закона. Съдът е готов да приеме, че наложената на жалбоподателя мярка е преследвала легитимната цел предотвратяване на безредици или престъпления.

59-63. За да прецени дали намесата е била необходима в едно демократично общество, Съдът отбелязва, че несъмнено жалбоподателят е бил напълно интегриран в руското общество, но може да се предположи, че владее полски език на базисно ниво, тъй като е живял в Полша в детството си и я е посещавал по-късно. Освен това, въпреки че е пребивавал в Русия, жалбоподателят е запазил полското си гражданство и е подновявал редовно полския си паспорт. В нито един момент преди издаването на заповедта той не е изявил желание да получи руско гражданство, което е имал право да стори. Поради това Съдът намира, че жалбоподателят, противно на твърденията му, има връзка с Полша. Що се отнася до осъждането му, което е основанието за мярката, то е било за тежко престъпление. Съдът отбелязва, че макар да е бил освободен предсрочно за добро поведение, жалбоподателят не е започнал работа и не е обяснил защо. На следващо място, към момента на извършването на престъплението той е бил 24-годишен, т.е. не е бил непълнолетен, за разлика от жалбоподателя по споменатото дело *Maslov*, който е бил на 16 години. От представените документи е видно, че при преценката на крайна мярка като забраната за пребиваване за 8 години, съдилищата са съобразили необходимите фактори – продължителността на пребиваването на жалбоподателя в Русия, интеграцията му в обществото, поддържането на връзката му с Полша, тежестта и естеството на извършеното престъпление. При тези обстоятелства изводът на Съда е, че националните съдилища са разгледали задълбочено жалбите му и са преценили всички относими фактори. Следователно при издаването на заповедта и последващото експулсиране на жалбоподателя националните власти са постигнали справедлив баланс между конкуриращите се интереси.

64. В светлината на изложеното Съдът намира, с мнозинство от четири гласа, че при конкретните обстоятелства не е налице нарушение на чл. 8 от Конвенцията.

Към решението е приложено особеното мнение на останалите в малцинство трима съдии, според които е налице нарушение на чл. 8. Те считат, че националните съдилища не са мотивирали достатъчно и убедително решенията си, по-конкретно що се отнася до баланса на засегнатите интереси и критериите, изведени в решенията *Üner* и *Maslov*. Не е отчетено, че при извършването на престъплението жалбоподателят е бил млад, макар и пълнолетен; окачествяването на несъмнено тежкото престъпление като предумишлено групово нападение не показва прецизна оценка на характера му; жалбоподателят е отговарял на посочените по делото *Maslov* условия, при които се изискват много сериозни съображения за експулсирането му; съдилищата не са придали достатъчна тежест на доброто му поведение по време на изтърпяване на наказанието и след това (логически противоречивият им извод, че то е от значение за предсрочното му освобождаване, но не е доказателство, че не застрашава обществения ред, говори за повърхностна преценка), а фактът, че не си е намерил работа, за който може да има много обяснения, сам по себе си трудно може да бъде тълкуван като доказателство, че той продължава да е заплаха за обществения ред. Според тримата съдии въпросът за семейния живот на жалбоподателя с майка му – единственият роднина, с когото поддържа контакт, е от сериозно значение в случая, тъй като „обичайните емоционални връзки“ са важни за закононарушителя, който трябва да се ресоциализира. Те не са съгласни и с извода на мнозинството, че националните съдилища са преценили адекватно връзките на жалбоподателя с Полша – полското гражданство е било избрано от родителите му и той не може да бъде винен, че го е запазил, предвид риска да остане без гражданство, ако му бъде отказано руско гражданство, както е и станало; фактът, че не е кандидатствал по-рано за руско гражданство, не може да е аргумент за експулсирането му; по същия начин и посещенията на съседна Полша, на която е

гражданин, не могат да бъдат аргумент за експулсирането му там за 8 години; не са налице данни той да е запазил семейни или социални връзки с Полша, а мнозинството просто е предположило, че владее елементарен полски език, което не е достатъчно – след като жалбоподателят е заявил, че не владее езика, властите са били длъжни да изследват този въпрос, както и, по-общо, възможността той да се интегрира в Полша, след като е прекарал на практика целия си живот в Русия, но не са го сторили. Според тримата съдии преценката на властите относно баланса на засегнатите интереси и критериите, изведени в решението *Üner*, не е била по-задълбочена от тази, която Съдът е намерил за недостатъчна по делото *Saber and Boughassal v. Spain* (nos. 76550/13 и 45938/14).

Въпреки многобройните искания на жалбоподателя – постоянно пребиваващ и работещ в Германия – турските съдилища не са преразгледали основателността на превантивната мярка забрана за напускане на Турция, наложена му за да се осигури, че ще присъства по време на водения срещу него наказателен процес, и многократно са я потвърждавали автоматично, без да разгледат статуса му постоянно живеещ в друга страна и сериозните последици за неговия личен и професионален живот, поради което е налице нарушение на чл. 8.

Решение по делото [Parmak and Bakır v. Turkey](#) (nos. 22429/07 и 25195/07)

Виж по-долу в раздел „Други права“.

- ДЕЛА НА СЕС

Член 6, § 1, б. в) и чл. 7, б. е) от Директива 95/46/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 24 октомври 1995 г. за защита на физическите лица при обработването на лични данни и за свободното движение на тези данни, във връзка с членове 7 и 8 от Хартата на основните права на Европейския съюз, трябва да се тълкуват в смисъл, че допускат национални разпоредби, които разрешават въвеждането на система за видеонаблюдение като разглежданата в главното производство система, инсталирана в общите части на жилищна сграда, за да преследва законни интереси, изразяващи се в гарантиране на охраната и защитата на лицата и имуществото, без съгласието на засегнатите лица, ако обработването на лични данни посредством разглежданата система за видеонаблюдение отговаря на условията, поставени в посочения чл. 7, б. е), което запитващата юрисдикция има задачата да провери.

Решение на СЕС по [дело C-708/18](#)

6. СВОБОДА НА ИЗРАЗЯВАНЕ, НА СЪВЕЩТА И НА РЕЛИГИЯТА, НА СЪБРАНИЯТА И НА СДРУЖАВАНЕ

• ДЕЛА НА ЕСПЧ СРЕЩУ ДРУГИ ДЪРЖАВИ

Осъждането на жалбоподателите на лишаване от свобода за коментари относно исляма в статия не е било необходимо в едно демократично общество. Националните съдилища не са направили всестранна преценка на спорните пасаж, не са изложили относими и достатъчни мотиви и не са се опитали да намерят баланс между правото на жалбоподателите на свободно изразяване и защитата на правото на религиозните лица да не бъдат нападани заради техните вярвания.

Решение по делото [Tagiev and Huseynov v. Azerbaijan \(no. 13274/08\)](#)

Фактите: През 2006 г. първият жалбоподател, известен писател и журналист, публикувал във вестник *Sanat Gazeti*, чийто главен редактор бил вторият жалбоподател, статия, озаглавена „Европа и ние“, която обсъждала източните и западните ценности и съдържала коментари относно исляма. Тя предизвикала критики от страна на азербайджански и ирански религиозни фигури и групи.

На жалбоподателите било повдигнато обвинение в подклаждане на религиозна омраза и враждебност. Разследващите органи назначили езикова и ислямска експертиза със задача да установи дали статията съдържа такива елементи. В заключението, подписано от председателя на отдела по религиозна експертиза на Държавния комитет за работа с религиозните организации, бил даден положителен отговор и били посочени съответните пасаж. Жалбоподателите били

задържани под стража. Съдът ги намерил за виновни и им наложил наказания съответно три и четири години лишаване от свобода. През 2007 г., преди произнасянето на касационната инстанция, те били освободени от изтърпяване на остатъка от наказанието с президентски указ, след като излежали повече от година и един месец.

През 2011 г. първият жалбоподател бил убит с нож от неизвестно лице. Обстоятелствата около смъртта му са предмет на отделна жалба пред Съда.

Решението:

23-24. Съдът констатира, че съпругата на първия жалбоподател, починал след подаването на жалбата, е изявила желание производството да продължи с нейно участие на мястото на покойния ѝ съпруг. Правителството не възразява и Съдът приема, че тя има интерес да поддържа жалбата, като отбелязва, че под „първия жалбоподател“ по-нататък има предвид г-н Тагиев.

25-26. Жалбоподателите се оплакват, че осъждането им за публикуването на статията е нарушило правата им по Конвенцията, като се позовават на членове 7, 9 и 10. Съдът намира, че оплакванията им не повдигат отделен въпрос по чл. 7 и чл. 9 и следва да бъдат разгледани в светлината на чл. 10, при все че свързани с чл. 9 въпроси се поставят при преценката на баланса. Той приема жалбата за допустима.

27-31. Жалбоподателите поддържат, че осъждането им представлява неоправдана намеса при упражняването на свободата им на изразяване. Съдилищата просто се позовали на експертното заключение, не

обосновали изводите си и не взели предвид редица относими съгласно практиката на Съда елементи. Наложените санкции били непропорционални. Правителството възразява, че осъждането на жалбоподателите е отговаряло на належаща обществена нужда, тъй като статията обиждала религиозни чувства и предизвикала обществена реакция. То се позовава на свободата на преценка на властите и на липсата на общо европейско разбиране за значението на религията за обществото. Съдилищата постигнали справедлив баланс между защитените от чл. 9 и чл. 10 права. Жалбоподателите не изтърпели цялото наказание.

32-35. Не се спори, че осъждането на жалбоподателите представлява намеса в упражняването на правото им на свободно изразяване, гарантирано от чл. 10 от Конвенцията, и Съдът споделя това. Той приема, че намесата е била предвидена в закона и е преследвала изтъкнатите от правителството легитимни цели защита на правата на другите и предотвратяване на безредици.

36-41. По въпроса дали тя е била необходима в едно демократично общество Съдът припомня основните принципи, установени в практиката му. При спазване на чл. 10, § 2, свободата на изразяване – един от стълбовете на демократичното общество, е приложима и по отношение на информация и идеи, които оскърбяват, шокират или смушават (напр. *Perinçek v. Switzerland* [GC], no. 27510/08, § 196). При това чл. 10, § 2 не оставя много място за ограничаване на политическото говорене или дебатите по въпроси от обществен интерес. Сред задълженията и отговорностите, с които е съпроводена свободата на изразяване в контекста на религиозните вярвания, е общото изискване да се осигури мирното упражняване на охранените от чл. 9 права на вярващите, в т.ч. задължение да се избягват, доколкото е възможно, ненужно богохулни или обидни за други хора изрази (напр. *Sekmadienis Ltd. v. Lithuania*, no. 69317/14, § 74). Когато такива изрази прекрочват границите на критичното оспорване на религиозните убеждения на други хора и са в състояние да подбудят религиозна нетолерантност, държавата може легитимно да ги приеме за несъвместими със

зачитането на свободата на мисълта, съвестта и религията и да предприеме пропорционални рестриктивни мерки (напр. *E.S. v. Austria*, no. 38450/12, § 43). Също така, санкционирането или дори предотвратяването на форми на изразяване, които подбуждат, насърчават или оправдават насилие или омраза на основата на нетолерантност, по принцип може да се счита за необходимо в демократичните общества, при условие че всички предприети мерки са пропорционални на преследваната легитимна цел. Съдът често е приемал, че липсата на единна европейска концепция относно изискванията за защита на правата на другите при нападки срещу техните религиозни убеждения разширява свободата на преценка на държавите при регулиране на свободата на изразяване по въпроси, които могат да засегнат лични морални или религиозни убеждения (напр. *Aydın Tatlav v. Turkey*, no. 50692/99, § 24). По отношение на свободата на пресата властите разполагат с ограничена свобода да преценят дали е налице „належаща обществена нужда“ от намеса. При това Съдът упражнява контрол и взема окончателното решение дали дадено ограничение е съвместимо със свободата на изразяване по чл. 10 (напр. *Perinçek*, § 196), като трябва да разгледа намесата в светлината на всички обстоятелства в случая и да прецени дали изложените от националните власти съображения са относими и достатъчни и дали предприетите мерки са пропорционални на преследваната цел. При тази проверка Съдът трябва да се увери, че националните власти, основавайки се на приемлива оценка на фактите, са приложили стандарти в съответствие с принципите на чл. 10 от Конвенцията. За да провери пропорционалността на намесата, Съдът трябва да я разгледа не само в светлината на съдържанието на спорните изявления, но и с оглед на контекста, в който те са били направени, както и да отчете естеството и тежестта на наложеното наказание.

42. В настоящия случай националните съдилища, позовавайки се на експертното заключение, са намерили жалбоподателите за виновни в насаждане на религиозна омраза и нетолерантност чрез следните коментари в статията:

а) Европа винаги е отхвърляла и отхвърля лъжливите хуманистични идеи на други религии, включително исляма. Моралът в исляма е жонглиране; хуманизмът му не е убедителен. б) В сравнение с Исус Христос, бащата на фетви за война пророк Мохамед е просто страховито създание. в) В най-добрия случай ислямът ще напредва в Европа с мънички демографски стъпки. И може и да има държава, в която ислямът да е представляван от няколко индивида или живеещи инкогнито терористи. г) Европейският философ не се държи като клоун подобно на източния философ, той не е склонен към суфизъм или лудост, глупост. Да, източният философ е чист актьор: всички негови дейности са украсени с фантазии от миниатюрни орнаменти в името на идеологията. Източният философ казва нещо просто за да каже нещо. Целта, посоката е неизвестна или твърде абстрактна.

43-44. Съдът отбелязва, че правителството не твърди спорните коментари да съставляват реч на омразата и поради тази причина жалбоподателите да не следва да се ползват от защитата на чл. 10 по силата на чл. 17 от Конвенцията. Освен това Съдът не открива в материалите по делото нещо, което да показва, че тези коментари са били насочени срещу основните ценности на Конвенцията или че чрез тях жалбоподателите са се опитали да се възползват от Конвенцията, за да осъществят дейност или действия, имащи за цел потъпкване на предвидените в нея права и свободи. Следователно става въпрос за претегляне на конкуриращите се интереси във връзка с упражняването на две основни свободи – правото на жалбоподателите да споделят публично в пресата възгледите си относно религията, от една страна, и правото на останалите на зачитане на тяхната свобода на мисълта, съвестта и религията, от друга. Съдът напомня, че членовете на религиозна общност трябва да толерират отричането на техните убеждения и дори разпространяването на враждебни на тяхната вяра доктрини, стига съответните изявления да не насаждат омраза или религиозна нетолерантност.

45-46. Според Съда от цялостния прочит на статията става ясно, че тя главно сравнява

западните и източните ценности, като изразява идеите на автора за ролята на религията при тяхното формиране и за влиянието им в сферата на правата на човека и развитието в света и в Азербайджан. Следователно статията трябва да бъде преценявана не само в контекста на религиозните вярвания, но също така и в контекста на дебата по въпрос от обществен интерес, а именно ролята на религията в обществото и в неговото развитие. Що се отнася до цитираните коментари, характеризирани от националните съдилища като подклаждане на религиозна омраза и враждебност, Съдът отбелязва, че някои от тях могат да бъдат видени от определени религиозни лица като обидна нападка срещу пророка на исляма и мюсюлманите в Европа, способна да предизвика религиозна омраза. „Преди всичко националните власти обаче са тези, които трябва да направят всестранна преценка на спорните коментари, излагайки относими и достатъчни мотиви, за да оправдаят намесата и внимателно да установят баланс между правото на жалбоподателите на свободно изразяване и защитата на правото на религиозните лица да не бъдат нападани заради техните вярвания.“

47-48. В настоящия случай Съдът не приема мотивите на националните съдилища за относими и достатъчни. Те са се ограничили да повторят експертното заключение, без да обяснят защо конкретните коментари в статията представляват насаждане на религиозна омраза и враждебност и без да обсъдят изводите в него, а то очевидно е излизало далеч извън оценката на използваните изрази и религиозните въпроси и по същество е давало правна характеристика на спорните изявления. Съдът намира това за неприемливо и подчертава, че всички правни въпроси трябва да бъдат разрешавани единствено от съдилищата. Също така, националните съдилища са разгледали спорните коментари изолирано. В такива производства обаче от тях се изисква да преценят дали контекстът на случая, общественият интерес и намеренията на автора оправдават използването на известна провокация или преувеличение. Освен това те дори не са се опитали да намерят баланс между правото на жалбоподателите на свободно изразяване и защитата на правото

на религиозните лица да не бъдат нападани заради техните вявания.

49. По отношение на наложените санкции Съдът не счита, че конкретните обстоятелства в настоящия случай оправдават толкова тежко наказание, което може да предизвика възпиращ ефект върху упражняването на свободата на изразяване в Азербайджан и да обезкуражи пресата да дискутира открито въпроси, отнасящи се до

религията, нейната роля в обществото или други въпроси от обществен интерес.

50. Ето защо Съдът приема, че осъждането на жалбоподателите е било непропорционално на преследваните цели и следователно не е било необходимо в едно демократично общество. Съдът с единодушие постановява, че е налице нарушение на чл. 10 от Конвенцията.

7. ЗАЩИТА НА СОБСТВЕНОСТТА

- ДЕЛА НА ЕСПЧ СРЕЩУ БЪЛГАРИЯ

За пореден път Съдът установява нарушение на чл. 1 от Протокол № 1 във връзка със земеделската реституция поради забавянето на българските власти (с между 8 и 24 години за отделните жалбоподатели) да определят дали се дължи връщане на земята или обезщетение или да предоставят обезщетението. Съдът отново намира, че подобно забавяне е неоправдано въпреки несъмнената сложност на реституционния процес. Наред с това трябва да се отчете и продължителната несигурност на жалбоподателите относно начина на удовлетворяване на реституционните им претенции.

Решение по делото [*Zikatanova and Others v. Bulgaria* \(no. 45806/11\)](#)

8. ДРУГИ ПРАВА

- ДЕЛА НА ЕСПЧ СРЕЩУ БЪЛГАРИЯ

Искът по Закона за отговорността на държавата не е ефективно средство за защита по оплакване от претърсване и изземване без предварително разрешение от съдия и без упражнен ефективен последващ съдебен контрол.

Решение по делото [Ilieva v. Bulgaria \(no. 22536/11\)](#)

- ДЕЛА НА ЕСПЧ СРЕЩУ ДРУГИ ДЪРЖАВИ

Съдът за първи път посочва, че признатият по делото *Scoppola v. Italy (no. 2) [GC] (§ 109)* принцип за обратното действие на по-лекото наказание се отнася и до по-благоприятните за подсъдимия изменения в диспозицията на материалноправната наказателна норма. За да реши дали разширителното тълкуване на националния закон е било разумно предвидимо, Съдът преценява, първо, дали то е резултат на определена тенденция в съдебната практика и, второ, дали независимо от това по-широкото прилагане на закона е съвместимо със състава на престъплението.

Националните съдилища са упражнили съдебната си дискреция твърде широко, като са възприели тълкуване, което не съответства нито на преобладаващата съдебна практика, нито на същността на престъплението, както е дефинирано от националното право.

Решение по делото [Parmak and Bakir v. Turkey \(nos. 22429/07 и 25195/07\)](#)

Фактите: През 2002 г. жалбоподателите били задържани във връзка с разследването на разпространението в гр. Измир на листовки от името на Болшевишката партия на Северен Кюрдистан/Турция и обвинени, наред с другото, в членуване в незаконна организация. През 2003 г. били освободени, като им била наложена превантивна мярка забрана за напускане на страната. През 2006 г. били признати за виновни в членуване в терористична организация и им били наложени наказания лишаване от свобода за срок от две години и 6 месеца. Съдилищата съобразили междуременно приетите през 2003 г. изменения в състава на престъплението тероризъм и тълкували понятието „сила и насилие“ – елемент на терористичното престъпление съгласно изменените законови разпоредби, като включващо „психическа принуда“, каквато намерили, че е упражнена в случая.

Вторият жалбоподател многократно поискал от съда вдигане на забраната за напускане на страната, като всеки път посочвал, че живее в Германия и тази забрана оказва сериозно влияние както върху професионалния, така и върху личния му живот. Съдилищата или отхвърляли молбите му, позовавайки се на продължа-

ващото съдебно производство, или изобщо не им отговаряли. Забраната била вдигната през юни 2009 г., след като той излежал присъдата си.

Решението:

53-56. Като се позовават на чл. 7 от Конвенцията, жалбоподателите се оплакват, че за да обосноват осъждането им, националните съдилища са приложили закона разширително, и по-специално са го тълкували по аналогия, като са приели, че насилието, което е съществен елемент на терористичните престъпления, може да се осъществи и с психическа принуда. Съдът обявява оплакването за допустимо. Според правителството жалбоподателите по същество се оплакват, че са осъдени без да се вземат предвид приетите след извършването на деянията изменения на приложимите разпоредби, ограничили дефиницията за тероризъм само до действия, извършени със сила и насилие, но всъщност националните съдилища обсъдили въпроса и приели, че действията, за които те са обвинени, включват изисквания от изменените разпоредби елемент на насилие, като използването на понятието за психическа принуда съответствало на закона и било достатъчно предвидимо за жалбоподателите.

57-61. Съдът припомня, че гаранцията по чл. 7 е съществен елемент от върховенството на правото. Както следва от предмета и целта му, той трябва да се тълкува и прилага по такъв начин, че да се осигури ефективна защита срещу произволно наказателно преследване, осъждане и налагане на наказание (*Del Río Prada v. Spain* [GC], no. 42750/09, § 77). Член 7 не само забранява прилагането на наказателния закон с обратна сила, но и утвърждава принципа за законоустановеност на престъплението и наказанието и принципа, че наказателното право не може да бъде тълкувано разширително във вреда на обвиняемия, например по аналогия. „Съдът е потвърдил в практиката си, че колкото и ясно да е формулирана една законова разпоредба, във всеки отрасъл на правото, в това число и в наказателното, нейното прилагане включва неизбежен елемент на съдебно тълкуване. Винаги ще има нужда от изясняване на съмнителни моменти и от адаптиране към променени

обстоятелства. Освен това, докато сигурността при прилагането е много желателна, тя може да има за резултат прекомерна липса на гъвкавост, а правото следва да може да бъде в крак с променящите се обстоятелства. Съответно, много закони са неминуемо формулирани с повече или по-малко неопределени изрази, чието тълкуване и прилагане е въпрос на практика. Възложената на съдилищата роля да отсъждат се състои именно в това да разсеят евентуални тълкувателни съмнения (*Kafkaris v. Cyprus* [GC], no. 21906/04, § 141). Член 7 не може да се тълкува в смисъл, че забранява постепенното разясняване на правилата за наказателна отговорност чрез съдебно тълкуване по отделни дела, при условие че развитието вследствие на тълкуването съответства на състава на престъплението и е възможно да бъде разумно предвидено.” Съдът напомня също, че с оглед на принципа за субсидиарност не следва да измества националните юрисдикции и да се занимава с твърдени техни фактически или правни грешки, освен ако са довели до нарушаване на права и свободи по Конвенцията или направената преценка е произволна или очевидно неразумна. „Контролните правомощия на Съда трябва да бъдат по-големи обаче, когато самото право по Конвенцията, в този случай гарантаното от чл. 7, изисква наличието на правно основание за постановяване на осъдителна присъда и налагане на наказание. Член 7, § 1 изисква от Съда да изследва дали към съответния момент е съществувало правно основание за осъждането на жалбоподателя, като по-специално той трябва да се увери, че изводите на националните съдилища са съвместими с тази разпоредба на Конвенцията. Предоставянето на по-малко контролни правомощия на Съда ще изпразни чл. 7 от съдържание (...).“

62-63. Съдът отбелязва, че настоящият случай се отнася до ново съдебно тълкуване и главният въпрос е дали осъждането на жалбоподателите за членуване в терористична организация на основанието, че техните действия са представлявали психическа принуда, е съответствало на състава на престъплението и е могло разумно да бъде предвидено от тях към момента на участието им в събитията от 2002 г. Спорът между страните е дали

понятието „психическа принуда“, което не е употребено в закона, може да се приеме за включено в понятието „сила и насилие“ – елемент на терористичното престъпление съгласно изменените законови разпоредби. Жалбоподателите са осъдени за членуване в терористична организация въз основа на първоначалната редакция на закона, която не е съдържала отделно определение за терористична организация и според която тероризъм е всеки акт, извършен посредством натиск, сила и насилие, терор, притесняване, угнетяване или заплахата с една или повече от изброените политически или идеологически цели, а организация е всяко обединение на две или повече лица в преследване на обща цел. С измененията на закона от 2003 г. понятието „използване на сила и насилие“ е обособено като самостоятелен елемент на изпълнителното деяние, отделен от методите на тероризма. Поставя се акцент върху извършването на действието чрез употреба на сила и насилие и се въвежда допълнителен елемент – действията на членовете на такава организация да съставляват престъпление. С промяната се добавя и изискването сдружаването на две или повече лица да има за цел осъществяването на престъплението тероризъм, за да представлява терористична организация.

64-65. Съдът не се съгласява с аргумента на правителството, че осъждането на жалбоподателите е било предвидимо въз основа на редакцията на закона към момента на извършването на деянията, която във всички случаи дефинирала тероризма по-широко. „Първо, принципът за обратното действие на по-мекия наказателен закон е имплицитно гарантиран от чл. 7 на Конвенцията. Този принцип е заложен в правилото, че когато има различия между действащия към момента на извършване на престъплението наказателен закон и последващи наказателни закони, приети преди постановяването на окончателно решение, съдилищата трябва да приложат този, чиито разпоредби са най-благоприятни за подсъдимия (*mutatis mutandis, Scoppola v. Italy* (no. 2) [GC], no. 10249/03, § 109).“ Това е възприето и от турския НК. Второ, въпреки че са осъдили жалбоподателите за членуване в терористична организация съгласно редакцията на закона преди измененията му, националните съдилища са взели предвид

тези изменения по отношение на определението за тероризъм и са заключили, че елементът „сила и насилие“ е налице, защото дейността им съставлявала психическа принуда, след като са приели силата и насилието за своя цел. Освен това съдилищата са обсъдили дали измененията са разширили или стеснили понятието „сила и насилие“ и са приели, че то трябва да се тълкува широко, като включващо в себе си ситуации, в които насилието, макар да не е използвано в обикновения физически смисъл, е било прието като цел на организацията. При това положение Съдът намира, че следва да прецени „дали разширителното тълкуване на законовия текст от националните съдилища при осъждането на жалбоподателите е било разумно предвидимо за целите на чл. 7 от Конвенцията“. Съдът намира, че при тази преценка следва да вземе предвид „дали въпросното тълкуване е развитие в резултат на определена тенденция в съдебната практика или независимо от това по-широкото прилагане на закона е съвместимо със състава на престъплението“.

66-67. Съдът отбелязва, че правителството не е представило практика на националните съдилища, в която сдружение да е прието за терористична организация единствено въз основа на естеството на писмените му изявления и въпреки липсата на вменяеми му насилствени действия, нито практика, която използва понятието „психическа принуда“ в контекста на терористични престъпления. Следващата стъпка на Съда е да прецени дали формулировката на законите разпоредби може да се приеме разумно за подразбираща това понятие. За целта Съдът трябва да се убеди, че спорното понятие е съвместимо със състава на престъплението, т.е. че прибягването до него при обстоятелствата по делото може да се счита за разумно, независимо дали националните съдилища са го направили за първи път в своята практика.

68-76. Съдът отбелязва, че измененията в закона от 2003 г. стесняват определението за тероризъм и терористична организация, като включват няколко кумулативни условия. Фактът, че с тези промени законодателят е избрал да посочи използването на сила и насилие като необходима предпоставка за

извършване на престъплението тероризъм, подкрепя извода, че реалното насилие или намерението да се използва такова насилие е от централно значение при дефинирането на това престъпление. При преценката дали този елемент може да се приеме разумно за подразбиращ „психическа принуда“, Съдът взема предвид установените от националните съдилища факти, начина, по който те са приложили това понятие спрямо поведението на жалбоподателите, и съобразяването на такова тълкуване с изискванията за предвидимост и яснота на закона. Той отбелязва, че жалбоподателите са осъдени за участие в терористична организация заради това, че са се срещали помежду си, разпространявали са листовки и са притежавали законни и незаконни периодични издания и манифест, чието съдържание съдилищата са приели за представляващо психическа принуда (по-точно притесняване) на обществото, като е безспорно, че няма данни организацията да е предприела насилнически действия или да е имала намерение да преследва целите си чрез сила и насилие или други терористични методи. Накрая, националните съдилища са били изправени за първи път пред необходимостта да определят дали конкретната организация е терористична. Следователно при тези обстоятелства Съдът трябва да прецени дали използването на понятието „психическа принуда“ е в съответствие със състава на престъплението участие в терористична организация. Съгласно практиката на Касационния съд, при първо окачествяване на дадена организация като терористична съдилищата трябва да разгледат обстойно нейното естество, като изследват целта ѝ и въпроса дали тя е приела план за действие или подобни оперативни мерки и дали е използвала насилие или правдоподобна заплаха за употреба на насилие при осъществяването им. Съдът отбелязва обаче, че в случая съдилищата не са обосנוвали на базата на установените от тях факти наличие на кумулативните признаци на престъплението членуване в терористична организация съгласно разбирането на Касационния съд. Констатирани са, че организацията не е предприемала въоръжени атаки, но не са разгледали въпроса дали е приела план за действие или подобни оперативни мерки с такава цел. По делото няма индикация, че освен самото обявяване на определени цели,

въпросната организация е предприела конкретни подготвителни стъпки или някакво действие с цел да се извършат актове на насилие. Следователно е очевидно, че жалбоподателите са осъдени заради политическите идеи и аспирации, изразени в някои от документите, които са приети за продукт на организацията. Националните съдилища не са обяснили как понятието за психическа принуда се отнася към съставните елементи на престъплението, включително по отношение на степента на принудата и тежестта, която тя трябва да достигне, за да се обоснове заключението, че съставлява тероризъм. Съдът приема, че така националните съдилища са избрали да упражнят съдебната си дискреция твърде широко, като са възприели тълкуване, което не съответства нито на преобладаващата съдебна практика, нито на същността на престъплението, както е дефинирано от националното право. При конкретните обстоятелства те са нарушили разумните граници на допустимото съдебно разясняване, в противоречие с гаранциите на чл. 7 от Конвенцията.

77. „Съдът не забравя свързаните с борбата срещу тероризма трудности и предизвикателствата, пред които държавите са изправени в светлината на променящите се методи и тактики, използвани за извършване на терористични престъпления. Той има предвид и липсата на универсално прието определение за тероризъм. Това обаче не означава, че предвидените в чл. 7 от Конвенцията основни гаранции, в това число за разумни граници на всяко ново или разширително съдебно тълкуване в наказателното право, спират да се прилагат при преследване и наказване на престъпления, свързани с тероризъм. Националните съдилища следва да положат специално старание за изясняване на елементите на престъплението по предвидим и съвместим с неговата същност начин. При обстоятелствата по настоящото дело съдилищата неоправдано са разширили приложението на наказателното право спрямо случая на жалбоподателите, в нарушение на гаранциите на чл. 7 от Конвенцията.”

78-80. Съдът намира за допустими и оплакванията на жалбоподателите на основание чл. 10 и чл. 11 от Конвенцията, че осъждането им е нарушило тяхното право да споделят идеи и да разпространяват инфор-

мация, но приема, че те се поглъщат от разгледаните в светлината на чл. 7 оплаквания.

81-87. Вторият жалбоподател се оплаква също така, че наложената му забрана да напуска страната е била неоснователна и е съставлявала непропорционална намеса в личния му живот, в нарушение на чл. 8 от Конвенцията. Правителството прави две възражения за недопустимост – първо, че оплакването се отнася до свободата на придвижване, уредена от чл. 2 на Протокол № 4 към Конвенцията, който Турция не е ратифицирала, и второ, че жалбоподателят не е претърпял значителна вреда. По първото възражение Съдът отбелязва, че един и същи факт може да влиза в противоречие с повече от една разпоредба на Конвенцията и протоколите ѝ, както и че той многократно е разглеждал подобни оплаквания в светлината на чл. 8, тъй като свободата на придвижване, и по-специално през граница, е съществена за пълноценния личен живот, особено при наличието на семейни, професионални и икономически връзки с повече от една страна (напр. *Riener v. Bulgaria*, по. 46343/99, §134). Жалбоподателят е доказал пред националните власти и пред Съда, че пребивава законно в Германия и работи като журналист на свободна практика. По второто възражение Съдът намира, че отражението на забраната върху личния живот на жалбоподателя не може да бъде подценено, като се има предвид, че тя е била пречка да се върне там, където живее постоянно, а не може да се изключи тя да има и имуществени последици. По тези съображения Съдът отхвърля възраженията и приема оплакването за допустимо.

87-92. По съществуването на оплакването правителството поддържа, че забраната е била необходима за да се предотврати укриване на жалбоподателя и че тази мярка е по-лека от задържане и е пропорционална с оглед на тежестта на обвиненията. Съдът намира, че наложената забрана представлява намеса в правото на личен живот, която е имала основание в националния закон и е преследвала легитимната цел да осигури присъствието на жалбоподателя по време на процеса, а оттам и предотвратяване на безредици или престъпления. Що се отнася до пропорционалността ѝ Съдът отбелязва, че по принцип забраната за напускане на

страната е минимално обременителна мярка, ограничаваща свободата. Въпреки това е очевидно, че ако е наложена на лице, което не живее постоянно в страната, където се провежда наказателното производство, тя има по-сериозни последици върху ефективното упражняване на правото на личен и семеен живот, отколкото ако е наложена на постоянно живеещ в нея, който може да продължи нормалното си ежедневие и да поднови социалните и професионалните си дейности без значителни трудности, докато временно пребиваващият, чийто живот е устроен другаде, ще претърпи големи сътресения в личен и професионален план. Поради това е още по-необходимо такава мярка да бъде оправдана при индивидуализиран подход от самото начало и през целия период на действието ѝ. Следователно националните власти, които разглеждат мярката, следва да вземат предвид всички относими фактори посредством периодична и индивидуална оценка (*mutatis mutandis* цитираното *Riener*, §124). Автоматична бланкетна забрана, наложена без преценка за справедлив баланс, е в противоречие с процедурните задължения на държавата, които са присъщ елемент на гаранцията по чл. 8 от Конвенцията.

93-94. Тъй като решенията на националните съдилища по молбите на жалбоподателя за вдигане на забраната не съдържат съображения относно статуса му постоянно живеещ в друга страна и сериозните последици за неговия личен и професионален живот, не може да се приеме, че те са претеглили конкуриращите се интереси. Следователно не е посочено достатъчно оправдание за останалата в действие почти четири години мярка. В това отношение Съдът напомня, че „дори когато ограничаването на свободата на придвижване на дадено лице е първоначално оправдано, то може да се окаже непропорционална мярка, нарушаваща правата му, при автоматично ѝ подновяване за продължителен период от време“ (*Pfeifer v. Bulgaria*, по. 24733/04, § 56). В настоящия случай, въпреки многобройните искания на жалбоподателя, националните съдилища не са преразгледали основателността на забраната и са я потвърждавали автоматично, поради което е налице нарушение на чл. 8.

При преценката за ефективността на правните средства за защита във връзка с материалните условия в място за лишаване от свобода решаващият въпрос е дали засегнатото лице може да получи пряко и подходящо поправяне на нарушението, а не само непряка защита на правата си, гарантирани с чл. 3 от Конвенцията. По оплаквания от лоши материални условия обезщетително средство за защита не е достатъчно, тъй като няма превантивно действие, т.е. не е в състояние да прекрати твърдяното нарушение или да доведе до подобряване на условията. За да бъде ефективна една система за защита на правата на лишените от свобода по чл. 3, трябва да съществуват едновременно и превантивни, и компенсаторни правни средства за защита. При констатирано нарушение на чл. 3 поради лоши материални условия, поправянето му може да се състои, в зависимост от естеството на проблема, било в мерки, които се отнасят само до засегнатия затворник, било – когато е налице пренаселеност – в по-обща мерки, годни да решат проблемите с масови и едновременни нарушения в дадено пенитенциарно заведение

Решение по делото [Petrescu c. Portugal \(n° 23190/17\)](#)

Виж по-горе в раздел [„Забрана на изтезанията“](#).

Съдът намира нарушение на чл. 18 във връзка с чл. 5, § 1 от Конвенцията, тъй като спорните мерки са преследвали скритата цел да принудят жалбоподателя да мълчи, както и поради вероятността

те да имат разубеждаващо въздействие върху дейността на другите правозащитници.

Решение по делото [Kavala v. Turkey \(no.28749/184\)](#)

Виж по-горе в раздел [„Право на свобода и сигурност“](#).

Съображенията за бързина и кратките срокове, установени за да се избегне забавяне на изборния процес, не могат да служат за подкопаване на ефективността на изборните процедури или за лишаване на участниците в тях от защита срещу отправени им обвинения в изборни нарушения.

Решение по делото [Abil v. Azerbaijan \(no. 2\) \(no. 8513/11\)](#)

Фактите: Жалбоподателят бил партиен кандидат в изборите за народни представители, проведени на 7 ноември 2010 г. На 4 октомври с.г. в селище от избирателния му район били разлепени плакати с неговата снимка, биография и текст, описващ изборната му платформа, което действащият избран закон забранявал преди официалното начало на кампанията на 15 октомври. На следващия ден същото било сторено и в друго селище. Според жалбоподателя това не било негово или на екипа му дело и плакатите съдържали невярна информация. И при двата инцидента той незабавно подал жалби до полицията и до Избирателната комисия (ИК) като твърдял, че опоненти се опитват да саботират кампанията му чрез фалшива агитация. От полицията не бил получен отговор, а ИК уведомила жалбоподателя, че са постъпили сигнали и от граждани и че в деня на първия инцидент е взела решение да му отправи официално предупреждение за преждевременно започване на избира-

телната му кампания. Той обжалвал неуспешно пред Централната ИК, а след това и пред апелативния и Върховния съд, които приели за недоказани твърденията му, че материалите не са били разпространени от негови представители. Във връзка с втория инцидент ИК събрала писмени показания от свидетели, един от които заявил, че е получил от лице, представило се като действащо от името на жалбоподателя и негов близък роднина, парично възнаграждение за да разлепи плакатите, а останалите потвърдили, че е залепил плакати на сградите им, с тяхно разрешение. Председателят на ИК съставил протокол за административно нарушение и поискал от районния съд да наложи на жалбоподателя глоба. Искането било уважено с решение, което апелативният съд потвърдил и въз основа на което ИК поискала заличаване на жалбоподателя като кандидат в изборите. Апелативният съд уважил това искане и решението му било потвърдено от Върховния съд.

На 8 август 2014 г. било започнато наказателно производство срещу г-н Алиев, адвокат на жалбоподателя в производството пред Съда и на 27 други жалбоподатели, подали оплаквания във връзка с тези избори. Властите иззели от офиса на г-н Алиев голям брой документи, свързани с настоящото дело и с над 100 други жалби пред ЕСПЧ, част от които, включително тези по настоящото дело, били върнати на 25 октомври 2014 г.

Решението:

53-56. Правителството представя едностранна декларация с цел разрешаване на проблемите, повдигнати в жалбата, и прави искане за заличаването ѝ съгласно чл. 37 от Конвенцията. Жалбоподателят не взема становище. По съображенията, изложени например в решението му по делото *Tahirov v. Azerbaijan* (no. 31953/11, §§ 34-42)¹, Съдът не намира основание да заключи, че зачитането на правата на човека, защитени в Конвенцията и протоколите към нея, не

налага да разгледа настоящата жалба, и отхвърля искането на правителството.

Твърдяното нарушение на чл. 3 от Протокол № 1 и чл. 13 от Конвенцията

57-58. Жалбоподателят се оплаква, че заличаването му като кандидат в парламентарните избори е било извършено произволно. Съдът намира, че жалбата е допустима и следва да бъде разгледана единствено в светлината на чл. 3 от Протокол № 1 към Конвенцията.

59-64. Жалбоподателят посочва, че пръв е сигнализирил властите за фалшивите агитационни материали, и твърди, че те са били разпространени с цел да се осуети неговата кампания. Грешките на плакатите – в датата му на раждане, професионалната му биография и името на политическата партия – показвали, че не са легитимни предизборни материали. Не му била дадена възможност да разпита подалите сигнали граждани и не били положени усилия да се установи дали действително е свързан с човека, който според тях разпространявал материалите, а доводите му в този смисъл били игнорирани. Не било осигурено присъствието му на много от касаещите го заседания на ИК, което го лишило от възможност да се защити. Правителството твърди, че взетите мерки са били предвидени в Изборния кодекс, чиито правила гарантират равни условия за кандидатите и честен и свободен избор, т.е. са преследвали легитимна цел. Решенията, касаещи жалбоподателя, се основавали на редица оплаквания и свидетелски показания на местни жители, и доводите му били разгледани надлежно от изборните и съдебните власти.

65-68. Съдът припомня общите принципи, установени в практиката му по чл. 3 от Протокол № 1 към Конвенцията, в т.ч. споменатото дело *Tahirov* (§§ 53-57), и подчертава отново, че държавите разполагат с широка свобода на преценка относно условията за участие в изборите. Ролята на Съда е да прецени дали са спазени изискванията на чл. 3 от Протокол № 1, като

¹ Сериозният характер на оплакванията и многобройните повтарящи се жалби относно парламентарните избори в Азербайджан и в частност тези от 2010 г., които разкриват

системни или структурни проблеми, изискващи общи мерки от страна на властите, каквито не се споменават в декларацията.

се убеди, че предвидените условия не ограничават упражняването на гарантираните права до такава степен, че да засегнат същността им и да ги лишат от тяхната ефективност; че отговарят на изискването за законност; че преследват легитимна цел и че начинът, по който се прилагат, не е непропорционален или произволен. Член 3 от Протокол № 1 не съдържа изрично изискване за законност, но върховенството на закона е част от основните принципи на едно демократично общество и е присъщ елемент на всички разпоредби на Конвенцията и нейните протоколи. Законното основание за намесата в правата на жалбоподателя са били забраните за преждевременно започване на предизборна кампания и за ангажиране на електорална подкрепа срещу заплащане. Тъй като чл. 3 от Протокол № 1 не съдържа и изброяване на „легитимни цели“, които могат да оправдаят ограничаване на гарантираните от него права, Съдът приема, че легитимна би била тази цел, която е съвместима с върховенството на закона и общите цели на Конвенцията (напр. *Ždanoka v. Latvia* [GC], no. 58278/00, § 115). В случая целта да се осигурят равни и справедливи условия на кандидатите при провеждане на избори е легитимна.

69-83. Съдът пристъпва към преценка дали в решенията на властите в случая е налице произвол или непропорционалност, като намира, че трябва да изследва и процедурите, предшествали производството за отстраняване на жалбоподателя от участие в изборите. Поради сериозността на тази последица от установено незаконно или нечестно водене на предизборната кампания, всички производства трябва да съдържат адекватни гаранции срещу неподкрепени или представляващи злоупотреба твърдения за подобно поведение, а решенията за заличаване на кандидат трябва да се основават на солидни, относими и достатъчни доказателства. По отношение на свързаните с първия инцидент производства Съдът отбелязва, че жалбоподателят е бил първият, който е уведомил властите за разпространението на плакатите. Официалното предупреждение му е отправено без да е изслушан и без да е уведомен за заседанието на ИК и за доказателствата, на които се основава това решение, а копие от

него е получил едва след като го е обжалвал пред ЦИК. На нито един етап от производството не са му били предоставени копия от сигналите на граждани и възможност да оспори твърденията им. При втория случай отново жалбоподателят пръв е сигнализирал властите. Решението на ИК да поиска налагане на административно наказание е взето без негово присъствие и знание, тъй като съобщението му е било изпратено със закъснение, а копие от това решение е получил след като съдът му е наложил глоба. За наличието на свидетелски показания и тяхното съдържание той е разбрал едва по време на съдебното заседание. Съдът припомня, че „съображенията за бързина и нуждата от кратки срокове, установени за да се избегне забавяне на изборния процес, макар и често да са оправдани, все пак не могат да служат като претекст за подкопаване на ефективността на изборните процедури или за лишаване на участниците в тях от възможността да се защитят ефективно срещу отправени им обвинения в изборни нарушения“ (*Khanhuseyn Aliyev v. Azerbaijan*, no. 19554/06, § 40). Така в производствата пред ИК на жалбоподателя не са били осигурени достатъчни процедурни гаранции, но съдилищата не са взели предвид оплакванията му в този смисъл, повдигнати пред всички инстанции във всички производства по обжалването на решенията ѝ. Наред с това в хода на производствата пред ИК и пред съдилищата не са били анализирани надлежно нито доказателствата, нито защитните аргументи на жалбоподателя, въпреки съмнителното съдържание на плакатите и обстоятелството, че той е отричал да има каквато и да било връзка с лицето, представило се като действащо от негово име. Не са направени каквито и да било усилия за сериозно разследване на връзката на жалбоподателя с докладваните инциденти. Изложеното дава основание на Съда да заключи, че намесата в правата на жалбоподателя не е отговаряла на изискванията на чл. 3 от Протокол № 1 от Конвенцията. Националните процедури не са му осигурили достатъчна защита от произвол взетите решения не са били достатъчно мотивирани. Следователно е налице нарушение на тази разпоредба.

Твърдяното нарушение на чл. 14 от Конвенцията

84-86. Жалбоподателят се оплаква от дискриминационно отношение на основата на неговата политическа принадлежност. Съдът намира жалбата за допустима, но не счита, че следва да разгледа оплакването отделно, предвид вече установеното нарушение.

Твърдяното нарушение на задълженията по чл. 34 от Конвенцията

87. Жалбоподателят се оплаква и че изземването от кантората на неговия адвокат на цялото му досие по настоящото дело е възпрепятствало упражняването на правото му на индивидуална жалба по чл. 34 от Конвенцията. Съдът посочва, че е разгледал същите твърдения и обстоятелства по делото *Annagi Hajibeyli v. Azerbaijan* (по. 2204/11, §§ 57-63) и достига до същия извод, че е налице нарушение на задълженията на държавата по чл. 34 от Конвенцията.

• ДЕЛА НА СЕС

Член 7, § 2, б. г) и д) от Регламент (ЕО) № 1896/2006 на Европейския парламент и на Съвета от 12 декември 2006 г. за създаване на процедура за европейска заповед за плащане и чл. 6, § 1 и чл. 7, § 1 от Директива 93/13/ЕИО на Съвета от 5 април 1993 г. относно неравноправните клаузи в потребителските договори, тълкувани от Съда и разгледани във връзка с чл. 38 от Хартата на основните права на Европейския съюз, трябва да се тълкуват в смисъл, че позволяват „съд“ по смисъла на посочения регламент, сезиран в рамките на процедура за европейска заповед за плащане, да поиска от кредитора допълнителна информация за договорните клаузи, на които е направено позоваване в подкрепа на въпросното вземане, за да упражни служебен контрол върху евентуално неравноправния характер на тези клаузи, и че поради това те не допускат национална правна уредба, която обявява за недопустими допълнителните документи, представени за тази цел.

Решение на СЕС по [съединени дела C-453/18 и C-494/18](#)

Фондация „Български адвокати за правата на човека“

Гр. София 1000
Ул. „Гурко“ № 49, вх. А, ет. 3
Тел./Факс. : 02/980 39 67

e-mail: hrlawyer@blhr.org

www.blhr.org

Редактор на броя *Анна Гаврилова-Анчева*

Подбор на решенията на ЕСПЧ *Здравка Калайджиева*

За изготвянето на броя допринесоха и *София Разбойникова*,
Диляна Маркова, *Георгица Петкова*, *Искър Искъров*, *Христо Пешев*, *Стоян Мадин*.

E-mail за връзка: hrlawyer@blhr.org

© Всички права запазени

Публикуваният текст не обвързва Европейския съд по правата на човека, Съвета на Европа или Съда на Европейския съюз.

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на фонд „Активни гражданска България“ по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Фондация „Български адвокати за правата на човека“ и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на фонд „Активни гражданска България“.